

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/12/zeitler-adam-kulaksorsok-makon-es-kornyeken-a-forrasok-tukreben-1950-es-1953-kozott-04-03-07/>

Zeitler Ádám

Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny, Történelem – pályamunka, 2012/2013. tanév

Iskola: József Attila Gimnázium, Makó

Felkészítő tanár: Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna

Mottó:

„Nehéz dolog hitványabbak uralma alatt élni.”¹

(Démokritosz)

A Makó környéki kulákság szenvedéseit tudományos igénnyel szedte csokorba a dolgozatíró az 1950-es évek elejéről. Egy olyan kor mikrokörnyezete jelenik meg a tanulmány lapjain, melyről általában már sokat, de részleteiben még meglehetősen keveset tudunk, az ún. „ötvenes évek” legsötétebb időszakából. A Rákosi-korszak agrárpolitikájának korrekt áttekintését követően a kulákság helyzetét országos viszonylatban vizsgálja a szerző. Ezt követően sajtótörténeti és levéltári kutatások segítségével, majd az oral history modern eszközét felhasználva tárja elénk a Makó környéki kuláknak nyilvánított gazdagparasztok keserű sorsát, az őket ért égbe kiáltó igazságtalanságokat.

I. Bevezetés

A dolgozat témájául a Makón és a makói járáshoz tartozó településeken élt kulákok² sorsának bemutatását választottam. Céloom a kulákok helyzetének általános bemutatása, és néhány személyes életút kiemelésével a politikai változások által meghatározott emberi sorsok, tragédiák felvázolása.

A gazdagparasztok elleni osztályharc éleződése 1948-ban kezdődött. Rákosi Mátyás a KOMINFORM határozata nyomán, az 1948. november 27-i MDP KV ülésen elmondott zárszavában célként jelölte meg a mezőgazdaság szovjet mintára történő szocialista átszervezésének, a termőföldek és művelési eszközök gyorsütemű kollektivizálásának, szövetkezetekbe tömörítésének megvalósítását. E cél elérésének legnagyobb hátráltatói, ezért a rendszer ellenségei – az azt kialakító MDP vezetői szerint (a diktatúrák vezetői jellemzően ellenséget keresnek és találnak!) – a gazdagparasztok voltak, az orosz nyelvből átvett szóhasználatból a kulákság.³

Makón és környékén a mezőgazdasági termelésnek évszázados hagyományai vannak. A feltételezésekkel szemben mégis kevés kulák volt itt. Makó lakosságának mindössze 0,7%-a minősült kuláknak. A gazdagparasztok nagy része pedig nem a földterület nagysága, hanem a földterület értéke miatt került a kulákok közé.⁴

Dolgozatomat levéltári és múzeumi kutatásokra alapozom, emellett fontosnak tartottam a még élő kulákok és utódaik felkutatását is, hiszen közléseik alapján hiteles és új ismeretanyaghoz juthatunk hozzá. Ezen korosztály emlékeinek megőrzése részben a mai

fiatalság feladata is. A dolgozat megírását nehezítette, hogy ebből az időszakból nem, vagy csak alig áll rendelkezésre helyi szakirodalom, így a pályamunka egészen új kutatási anyagra épül. A vegyes, és gyakran ellentmondásos források miatt dolgozatomban újfajta, manapság elterjedőben lévő szerkezet alapján próbálom bemutatni Makó és a makói járás gazdagparasztságának 1950 – 1953 közötti történetét.

II. A Rákosi-diktatúra agrárpolitikája

A német csapatok kiűzése után megkezdődött az ország helyreállítása, és egy rövid stabilizációs folyamat vette kezdetét. Az átmeneti időszak végén a Magyar Kommunista Párt ragadta magához a hatalmat, és megkezdte a mezőgazdaság átalakítását.

1945 tavaszán került sor a földreformra, a tömeges földosztásra, amely felszámolta a nagybirtokrendszert. A 3200 földigénylő bizottság mintegy 730 ezer földigénylőt írt össze. Május végéig a kiosztott föld nagy részét már át is adták új gazdáiknak, akik így a szántás-vetés jelentős részét is elvégezték. A földosztás a szántók összterületének 35 %-át érintette, de volt olyan régió, ahol elérte az ötven százalékot is. A birtokviszonyok átalakulása főként a törpe- és kiscgazdaságok földterületét növelte meg jelentősen, és a kisbirtokos réteget erősítette, arányát növelte. A 0-5 kh-as paraszti üzemek száma 19%-kal, az összes földterületük 76%-kal növekedett. Az 5-10 kh-as gazdaságok száma 90 %-kal gyarapodott, földterületük pedig 130 %-kal. A 10-20 kh-as birtokok területe kisebb mértékben, mindössze 23%-kal növekedett. A földhöz jutott birtokosok a föld értékénél jóval alacsonyabb megváltási díj fizetésére voltak kötelezve. Azok, akik termelészövetkezetbe tömörültek, már ekkor is mentesültek a megváltási díj fizetése alól.⁵

A mezőgazdaságot a háborús veszteségek, a ló- és marhaállomány, az igavonó állatok számának megcsappanása mindenütt gátolta az újramezítésben. Az új gazdákat hátráltatta ezek, illetve a gépek, járművek, gazdasági épületek hiánya. Az uradalmi majorságok eszközállományából osztottak ki nekik felszerelést, hogy elkezdhessék a munkát.⁶

A következő évben megkezdődött az ország talpra állását elősegítő három éves terv végrehajtása. Ezt 1949 végére sikerült befejezni. A gazdaság háború előtti teljesítőképessége 1949-re nagyjából helyreállt. Az ipar nettó termelése ekkor közel 30%-kal meghaladta az 1938. évi szintet, a mezőgazdaságé viszont kb. 10%-kal elmaradt attól. A rekonstrukció időszakában szerkezeti változások is bekövetkeztek a gazdaságban, nőtt az alapanyag- és energiatermelő ágazatok aránya, csökkent a könnyű- és élelmiszeriparé. A fejlesztés nem a legkorszerűbb műszaki vívmányok alkalmazásával valósult meg, hanem a régi technikai, hatékonysági szintet állította vissza. A hároméves terv időszakában a nemzetgazdasági beruházások 33%-a az iparra, 17%-a a mezőgazdaságra jutott, és fele irányult az ún. „tercier” szektorba. A nemzeti vagyont ért kárt 1949-ig csak részben lehetett pótolni: a lakáskapacitások, a hálózati infrastruktúra stb. helyreállítása a következő évtizedekre húzódott át.⁷ Ezután a gazdaságpolitikai elgondolások középpontjába az önellátásnak a Szovjetunióból másolt koncepciója került. Ennek megvalósítására a magyarországi feltételek, tekintettel az ország gazdaságának nyitottságára, alkalmatlanok voltak, ezért erőltetése igen nagy anyagi károk forrásává vált. A hazai nyersanyagbázissal nem rendelkező iparágak gyors fejlesztése elmaradt technikai szinten valósult meg, ami hosszú időre kedvezőtlenül befolyásolta az ipar, sőt az egész gazdaság termelékenységégi színvonalát.⁸

A gazdaságfejlesztés arculatát az 1950-es évek első felében a gyors iparosítás, ezen belül is elsősorban a nehézipar erőteljes fejlesztése jellemezte, amelynek eszközéül a felhalmozási (megtakarítási) hányad – nemzeti jövedelmen belüli – állandó növelése szolgált, indokolatlanul feltételezve, hogy a beruházások mennyiségi fokozása automatikusan a gazdasági fejlődés gyorsulásához vezet.⁹

Az első ötéves terv (1950–1954) az ipari termelés évi 26%-os növekedési ütemét nem lehetett teljesíteni. Súlyos aránytalanságok keletkeztek az egyes ágazatok, valamint a termelés, elosztás, felhasználás között. A beruházási források közel fele az ipart (és építőipart) szolgált, a mezőgazdaságra 14%-ot fordítottak és 40% sem jutott a többi ágazatra, az infrastruktúrára. A terv nem teljesült.¹⁰ Az alacsony hatékonyságot a

szakszerűtlen gazdaságirányítás, a politikai szempontok elsődlegességének érvényesülése okozta.¹¹ A külkereskedelemre orientált, nyersanyagszegény országnak megnövekedtek az importigényei. A kényszerimport kiviteli kényszerrel párosult – az ország gazdasági függőségbe került a Szovjetuniótól.¹²

A mind magasabb teljesítményekért folytatott állandó küzdelemben nem emelkedett az életszínvonal. 1951 elejétől bevezették a jegyrendszert kenyérre, húsrá és iparcikkre, majd 1952-ben megszüntették. Az életszínvonal csökkenésének, a vásárlóerő elvonásának és a terv finanszírozásának sajátos eszközét jelentették az „önkéntes” békekölcsön-jegyzések. Az 1949-es tervkölcsönt is beleértve, ezek 5,6 milliárd forinttal csökkentették a lakosság jövedelmét.¹³ Súlyos gondokat okozott az első öt éves terv időszakában az államigazgatás létszámának háromszorosára növelése.¹⁴

A kommunista párt 1948 februárjában hozta nyilvánosságra szövetkezetpolitikai irányelveit, amelyek a „*mezőgazdaság szocializmusba való átvezetésének*” átfogó tervét tartalmazták. Kimondta, hogy egységes falusi szövetkezeteket kell létesíteni a földműves-szövetkezetek és a többi falusi fogyasztási, értékesítő szövetkezet egyesítésével. A Tájékoztató Iroda 1948. júniusi – Jugoszláviát, többek között a kollektivizálást nem erőltető politikáját elítélő – határozata az MDP vezetőit az átszervezés meggyorsítására ösztönözte. Hangoztatták, hogy a parasztság felemelkedése csak szövetkezetek útján lehetséges. Rákosi az MDP Központi Vezetőségének novemberi ülésén már azt hangsúlyozta, „*nekünk ezt a kérdést 3-4 éven belül oda kell vinni, hogy a magyar parasztság 90 százaléka rendszer szocialista közös társas művelésben művelje földjét*”.¹⁵

1948 decemberében megjelent a termelőszövetkezetek működési szabályzata, amely a termelési társulások három típusát határozta meg. 1949-től meggyorsították a tömeges szervezést, ami az egyéni gazdálkodó parasztság „felszámolásához” vezetett. 1949. március 5-én, a MDP KV ülésén Rákosi Mátyás beszámol a kulákok „megrendszabályozásának” kérdéséről.¹⁶ 1948/49 fordulóján kialakították az ún. „kuláklisztákat”.¹⁷ 1950 májusában önálló termelőszövetkezetek alakítását rendelték el, és törvényt hoztak a helyi tanácsok szervezetéről, az új büntetőtörvénykönyvről.¹⁸ 1951. január végétől erőteljes kampány indult a termelési szövetkezetek szervezése érdekében.¹⁹ 1951. március 18-án elrendelték az állami begyűjtést.²⁰ Júniusban közlemény jelent meg a kitelepítésről.²¹

A parasztság gazdasági ellehetetlenítése 1953-ig katasztrofális méreteket öltött. 1948-ban a parasztságnak már minden egyes rétege több „közterhet” viselt, mint 1938-ban, s ez 1953-ig megháromszorozódott. Rákosi Mátyás 1950 novemberében kiadta az utasítást: „*kényszeríteni kell a parasztot, hogy többet áldozzon a szocializmus építéséért*”. A nagy „padlássöprés” – a kötelező beszolgáltatás nem teljesítése miatt – idején, 1952–53 fordulóján az élelemtermelő parasztság 2/3-ának (1,2 millió család közül 800000-nek) nem maradt kenyere, vetőmagja, amire történelmünk során még nem volt példa.²²

1948 után tömegessé vált a földtől való menekülés, ami a hagyományos paraszti termelés tudatos felbomlasztása (magnövekedett terhek, kényszerre alapozott „földfelajánlások”, tagosítások, illetve kitagosítások stb.) következtében állt elő. 1953-ig kb. másfél millió kh szántót hagytak el, „ajánlottak fel” földművelők, egyéni gazdák, sőt tsz-tagok. 1950 végéig 120000 taggal bővült a termelőszövetkezetek taglétszáma, ugyanakkor 180000 mezőgazdasági kereső adta fel eredeti foglalkozását. 15000 szövetkezetbe kényszerített középparaszt mellett 11000 számolta fel gazdaságát. Míg 1953-ra a termelőszövetkezetek taglétszáma 376000-re emelkedett, a mezőgazdaságból elvándorlók száma megközelítette a 300000-t. A parlagon hagyott földterület 1953-ban 1000000 kh körül mozgott.²³

Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halálának hatására az MDP-n belül megerősödött a mérsékelt irányzat, Nagy Imre lett a miniszterelnök. 1953 és 1955 között fellélegzett az ország. Visszafogták az erőltetett iparosítást és fegyverkezést. Közkegyelmet hirdettek, feloszlatták az internáló táborokat²⁴, csökkentették az adókat és a beszolgáltatásokat, valamint növelték a béreket. Az intézkedéseknek köszönhetően érezhetően nőtt az életszínvonal, csökkent a félelem. Nagy Imre lett a legnépszerűbb politikus az országban.²⁵

A Nagy Imre-kormány programja a lakossági életszínvonal emelését, az ellátási zavarok megszüntetését olyan helyzetben ígérte meg, amikor szinte mindenből hiány volt.

Megvalósítása az ipari, főleg a nehézipari beruházások csökkentésével, s az így felszabaduló erőforrásoknak a mezőgazdaság, a fogyasztási cikket gyártó ágazatok, valamint a lakásépítés területére átcsoportosításával történhetett.

A pártvezetés az agrárpolitikára helyezte a hangsúlyt. Ezt jelezte, hogy a Minisztertanács 1953 második felében néhány hónap alatt közel ötven határozatban foglalkozott a mezőgazdasággal. Csökkentették a mezőgazdasági termelők adó- és beadási kötelezettségét. Eltörölték a beadás elmulasztása miatt kivetett kártérítéseket, és elengedték a felhalmozódott beadási és adóhátralékok egy részét is. Megszüntették a kuláklisztákat, visszavonták a kitelepítéseket.²⁶ 1953 decemberében új begyűjtési rendelet jelent meg, amely három évre előre megszabta a begyűjtési előírásokat, s ezzel kiszámíthatóbbá tette a gazdálkodást. A földhasznóbérletet is engedélyezték 44 hektárig, sőt az 1951 után felajánlott vagy elhagyott földek visszaadásáról is rendelkeztek. Mérsékelték a gépállomási díjakat.²⁷

A Nagy Imre-kormány intézkedései minden mezőgazdasági termelő helyzetén könnyítettek. A tsz-ek, tszcs-k a rendelkezések többségében nagyobb kedvezményeket kaptak, mint az egyéni gazdálkodók. Ezzel a szövetkezeti rendszer teljes összeomlását sikerült megakadályozni, de a nagyarányú felbomlást már nem. Míg korábban a tsz-ből a belépést követő három évig nem lehetett kilépni, addig 1953 második felében megszüntették ezt a korlátozást, és a tagok jelentős része a kiválás mellett döntött. Sőt, a tagság kétharmadának akaratából maga a tsz is feloszolhatott. 1953 második felében 5224 tsz és tszcs közül 688, 1954-ben pedig 255 oszlott fel. A tsz-ek, tszcs-k 376 ezer fős taglétszáma 1953 végéig 126 ezer fővel, 1954-ben pedig további húszezerrel esett vissza. Az 1953 közepén regisztrált 1620 ezer hektár közös művelésű földterület az év végéig 477 ezer, 1954 folyamán pedig 61 ezer hektárral csökkent.²⁸ Az agrárpolitikában hosszú idő óta először figyelembe vették a termelők érdekeit. A parasztságban reményt ébresztett az új politika, hozzávetőleg kétszázezer magángazdaság újra egyéni gazdálkodásba kezdett. A termelői kedv éledése hamar érezte hatását az élelmiszer-felhozatalban és ellátásban. Az agrárpolitikai intézkedések javították a parasztság helyzetét, és kedvező hatást váltottak ki a lakosság minden rétegénél. A mezőgazdaság gyorsan regenerálódó termelése árufedezetet jelentett a bér- és nyugdíjmelékek, valamint az árleszállítások révén megélénkülő lakossági vásárlási kedvhez. Az új mezőgazdasági politika kiélezte a kormány élén álló Nagy Imre és a párt vezetését birtokló Rákosi Mátyás közötti ellentéteket.²⁹

1955 januárjában a szovjet pártvezetés marasztalta el Nagy Imrét, márciusban az MDP Központi Vezetősége, hiszen Rákosi vissza akarta kapni vezető szerepét. Tavasszal leváltották Nagy Imrét, Hegedűs András lett a miniszterelnök. Azonban a bel- és külpolitikai nehézségek egyre sokasodtak, 1956 júliusában Rákosi végleg megbukott, helyére Gerő Ernő került. A társadalmon belüli, egyre fokozódó feszültség 1956 októberében a diktatúra elleni forradalom kitöréséhez vezetett.³⁰

A falu és a magyar agrárgazdaság kínjai tükröződtek az egyetemi ifjúság 1956-os követeléseiben, s a falvak lakossága is megmozdult sérelmeinek orvoslásáért. A budapesti Műegyetem hallgatóinak 1956. október 22-én megfogalmazott 16 pontos listáján olvasható: „Követeljük a beszolgáltatás azonnali eltörlését és a termények okszerű felhasználását. Követeljük az egyénileg gazdálkodó parasztok egyenrangú támogatását.”³¹ Társadalmi összefogás indult a diktatúra ellen.

A forradalom szovjet támogatással történő leverése után a Moszkva által támogatott Kádár-kormány 1956. november 24-én a parasztsághoz intézett felhívásában elítélte az előző évek hibás mezőgazdasági politikáját, az erőszakos termelőszövetkezeti szervezést, a zaklatásos jellegű tagosítást, mindazokat a módszereket, amelyeknek alkalmazása következtében évekre visszaesett a magyar mezőgazdaság. Kinyilvánította, hogy alapvető feladatának tekinti a magyar mezőgazdaság fejlesztését, megteremti a mezőgazdasági termelés biztonságát, a termelők anyagi érdekelttségét és a mezőgazdaság belterjes irányban történő fejlesztését. Megkülönböztetés nélküli támogatásáról biztosította a szövetkezeti és magángazdálkodókat. A parasztság szabad elhatározására bízta a gazdálkodási mód megválasztását. A földművelésügyi tárca utasítást adott ki a termelőszövetkezetekből való kilépés, a tsz-ek feloszlásának szabályozására.³² A gyakorlatban azonban megszilárdult a termelőszövetkezeti rendszer.

III. A kulákság helyzete a Rákosi-diktatúrában

Az 1945. évi földosztással százezrek érezték úgy, hogy végre esélyt kaptak arra, hogy a maguk uraként gazdálkodhassanak. Ez az életforma rengeteg munkával, a családi munkaerő maximális kihasználásával járt. Az MKP agrárpolitikájában az 1948-tól felerősödő kollektivizálás háttérében a szovjet-amerikai szembenállás miatt a kelet-közép-európai térségben bekövetkező szovjetizálás állt, ami a gazdaság minden területén a magánvállalkozás felszámolását vonta maga után. Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-i kecskeméti beszédében már sürgette a kulákságnak, mint az utolsó és legnépesebb kizsákmányoló osztálynak a felszámolását. Ekkor lett politikai ellenséggé a gazdag parasztság.

1949 nyarától rendeletek sorával megkezdődött a kulákság gazdasági korlátozása. Nagyobb földbérleteiket elvették, és megtiltották számukra a föld szabad adásvételét. Saját és bérelt birtokaiknak felső határát 40 holdban maximálták. 1948-ban állami ellenőrzés alá vonták a gazdagparaszti ingatlanok adásvételét, így elkerülendő, hogy a kulák földje eladásával alacsonyabb adó- és beszolgáltatási kategóriába kerüljön. Ezután a birtokát csak úgy tudta csökkenteni, ha földjei egy részét ingyen felajánlotta az államnak.³³ Megkezdődött munkaeszközök kisajátítása is. Ezekből az elkobzott eszközökből jöttek létre a későbbi gépállomások. Az adózás és a beszolgáltatás progresszív jellege is a gazdagparaszti réteg ellen irányult. A begyűjtési rendelet értelmében 1948-49-ben egy 25 holdas gazdaságnak háromszor, egy 50 holdasnak négyszer annyi terményt kellett beszolgáltatnia szántóholdanként, mint egy ötholdas gazdaságnak.³⁴

Vidéken teljes volt a bizonytalanság abban a lényegi kérdésben, hogy milyen paraszti réteget kell kuláknak tekinteni. A kulák lényegét tekintve mindenekelőtt politikai kategória volt: „a falusi burzsoázia”, „az utolsó tőkés osztály” falun, amellyel a fő baj nem az volt, hogy vagyoniilag a falu vezető rétegét képezte, hanem hogy részben vagyoni függetlensége és eredményessége, részben a falusi népesség más csoportjaira gyakorolt gazdasági és politikai befolyása révén a kollektivizálással szemben a falusi ellenállás lehetséges vezető rétegét képezte. A diktatúrában adminisztratív kérdés lett, hogy ki kezelhető kulákként, kulák bérencként, ellenségként. 1952–53-ra a korlátozás jelszava alatt tulajdonképpen lezajlott a kulákság likvidálásának legfőbb szakasza, a mértéktelen elvonás következtében általánosan megroppant a parasztság jómódú rétegeinek ereje. A kuláknak minősítettek igyekeztek megszabadulni minősítésük objektív kritériumától, elsősorban a kulákhatar feletti földtől, a jövedelemszámítási alaptól.³⁵

Az országos és megyei sajtóban megindult a kulákellenes propaganda. Vezércikkek, tudósítások és riportok számoltak be arról, hogy a kulákok kibújnak a beszolgáltatás és adózás terhei alól³⁶, a szegényparasztokat is a beszolgáltatás ellen hangolják, szabotálják a mezőgazdasági munkákat, terrorizálják a béreseiket, gabonát vagy más terményt rejtegetnek, feketén pálinkát főznek vagy rémhíreket terjesztenek a termelőszövetkezetekről. Ilyen példákat láthatunk e tanulmány következő fejezetében is.³⁷

Mindazok, akik 1949-ben mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére voltak kötelezve, felkerültek a kuláklistára. Akinek a földterülete a 25 kataszteri holdat vagy a kataszteri tiszta jövedelme a 350 aranykoronát elérte vagy meghaladta, szintén a listára került. A listáról akkor sem lehetett lekerülni, ha a gazda csökkentette földjének területét. A kulákok elleni támadás a téesszervezés megindulásával felerősödött. A kommunista párt likvidálni kívánta azokat a rétegeket is, amelyek ugyan nem alapoztak bémunkára, de földbirtokuk elegendő volt arra, hogy a gazdálkodó családot jó színvonalon eltartsa. Nem csak földművesek kerülhettek a listára. Származás szerint megkülönböztetünk sváb, magyar, felvidéki, délszláv (titoista) és telepesből lett kulákokat, foglalkozás szerint pedig kereskedő-kupec, kocsmáros, malmos, gép- és kisüzem tulajdonos, pap, csendőr, értelmiségi kulákokat.

Az újonnan szervezett tsz-csoportok érdekeire hivatkozva lehetőség nyílt a még magántulajdonban lévő munkagépek mellett a gazdag parasztság lakóházainak és gazdasági épületeinek igénybevételére is. A kollektivizálási kampányok keretében pedig sor

került a községi földek tagosítására, azaz a szétszórta elhelyezkedő, egymástól távol eső parcellák egyesítésére.³⁸

A kulákokra kivetett adókat (földadó, mezőgazdaság-fejlesztési járulék, házadó, vagyonadó, általános jövedelemadó, társadalombiztosítási hozzájárulás stb.) és beszolgáltatási terheket olyan magasra emelték, hogy nem lehetett őket teljesíteni. Emellett bírságok, büntetések kiszabására a legkülönbözőbb ürügyek miatt is sor kerülhetett. A fizetési kötelezettségek halmozódása előbb késedelmi pótlékok, büntetőkamatok fizetését, fizetésképtelenség esetén pedig elárverezést, börtönbüntetést vagy internálást vont maga után.

Megközelítette az ezret azoknak a családoknak a száma, amelyeket az ország különböző területeiről a Szolnok és Hajdú-Bihar megyében szervezett zárt táborokba hurcoltak. A kutatásom során megkérdezett személyek részletesebben szóltak erről.³⁹ A teljesíthetetlenül váló gazdasági terhek, a tanácsházára való beidézések, fenyegetések, a megbélyegzés, megszégyenítés változatos technikai kiegészülve a fizikai bántalmazással, a személyes szabadságtól és a vagyontól való megfosztással néhány év alatt megroppantották a parasztság jómódú rétegeinek erejét. Helyzetüket kilátástalannak ítélve, tömegesen ajánlották fel földjeiket az államnak. 1953-ra a kulákság földterületének harminc százaléka maradt meg.

Az iparban sem tudtak elhelyezkedni, vagy csak nagyon nehezen, így belőlük verbuválódtak az állami gazdaságok legjobb brigádjai. A munka a vérükben volt, így bér munkásként is megbízható, jól teljesítő embereknek bizonyultak. Szemben az egykori napszámosokkal, akik közül számosan az állami gazdaságokban is gyenge, hanyag munkaerőnek mutatkoztak.⁴⁰

Azt a tehetősebb gazdaréteget üldözték az osztályharc jegyében, amelyik élt-halt a gazdaságáért, és értett is a gazdálkodáshoz. Ennek a „falusi elitnek” az üldöztetései, a termelőszövetkezetek szervezésének erőszakos módszerei „eredményesnek” bizonyultak. 1948–1956 között tartósan marginalizálták, s nemcsak anyagilag tették tönkre, hanem lelki-fizikailag is megtörték a falu erejét. A jó agrárszakemberek közül sokan a városokban próbálták megélhetést találni betanított vagy segédmunkásként. A hatalmas, új ipari centrumok kiépítése nagyszámú új munkaerőt igényelt. Az utánpótlás elsősorban a mezőgazdaságból érkezett, de meggyorsult a nők munkába állítása is, a nehézipartól az építőiparig. Enyhülést e réteg számára a Nagy Imre kormány rendelkezései hoztak. Feloszlatták az internáló táborokat, megszüntették a kuláklistánkat, a retorziók nagy részét eltörölték, de a politikai előítéletek megmaradtak. Ezt jelzi Rákosi elhíresült kijelentése: „A kulák, kulák maradt listával vagy lista nélkül is.” A kulákság korlátozásának és elszigetelésének politikájáról tehát továbbra sem mondtak le teljesen, így a lista megszüntetése és a megbélyegzés következményeinek eltűnése időben nem esett egybe. E réteg diszkriminálása majd csak a Kádár korszakban szűnt meg lassan, fokozatosan.⁴¹

IV. Kulákügyek a Viharsarok című napilapban

Makó 220 év után (1730–1950) elveszítette megyeszékhelyi rangját, és a 17 településből álló makói járás székhelye lett. (Makó mellett ide tartozott: Ambrózfalva, Apátfalva, Csanád, Csanádalberti, Csanádpalota, Ferencszállás, Földeák, Királyhegyes, Kiszombor, Klárafalva, Kövegy, Nagylak, Nagymajláth, Óföldeák, Pitvaros és Püspöklele.)

Az MDP Csongrád Megyei Pártbizottsága által kiadott Viharsarok című napilapban Makó környéki és makói hírek is megjelentek.⁴² A legtöbb ilyen témájú hír 1952-ben és 1953-ban született, amikor az osztályharc a legjobban fokozódott a magyar falvakban. A híreket elemezve, teljes képet kapunk a Rákosi-rendszer kulák ellenes propagandájáról, amiről több konzekvencia is levonható. Szinte minden héten jelent meg hír a kulákok „szabotáló”, „ellenagitációs” tevékenységéről. A szerkesztők a megye minden területéről megjelentettek ügyeket a kulákokkal kapcsolatban. Gyakran adtak áttekintő összefoglalást a gazdagparasztság elleni harcról, kiemelve fontosságát. A cikkekből kigyűjtött, a kulákokról hivatalos politikai véleményeket megfogalmazó idézetekkel a Rákosi-rendszer cinikus, lenéző, embertelen, megalázó hangnemét kívánom kiemelni, amellyel a diktatúra

Zeitler Ádám: Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

ellenségkereső-ellenségüldöző, a társadalmat a saját politikai céljai érdekében manipuláló módszerei bizonyíthatóak.

Az első, 1952. január 12-én a kulákok „szabotáló” tevékenységéről szolt. *„Termelő munkánk mellett a kulákok szabotáló cselekményeiről egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk. Ezek a minden hájjal megkent élősdiék nem válogatnak, vissza szeretnék forgatni az idő kerekét.”*

A politikai állásfoglalást alátámasztandó egy olvasói levelet is közöltek, amely egy hatvanholdas kulákról szolt, aki fontos állásba akart befurakodni. Több tény a levél nem tartalmazott, lényegében megismételte az újságíró állásfoglalását.⁴³

A következő, Makó környéki gazdag paraszttal kapcsolatos hír 1952 áprilisában jelent meg. Az újságíró szerint: *„A kizsákmányoló osztályok legerősebb és utolsó képviselője a kulák, a kulák minden igyekezetével azon van, hogy népgazdaságunkat és a dolgozókat megkárosítsa.”* Az újságíró nevét nem közölték, de újabb negatív példát kívántak az olvasók elé tárni. Varga Antal makói negyvenholdas kulák 230 kg dohányt elvont a beszolgáltatás alól. Letagadta termését, dohányvágó gépét eldugta, és el akarta adni a tiltott dohányt, azonban tevékenységét a pénzügyőrök leleplezték, és „példás” büntetésben részesült.⁴⁴

Július 18-án a csanádpalotai kulákokról állították az újságban, hogy ellenagitációs tevékenységet folytatnak. A dolgozó parasztságot a beszolgáltatás ellen buzdították, mondván úgysem lehet azt teljesíteni. A népnevelők azonban felvilágosították a parasztokat, és azok kinevették, kigúnyolták a kulákokat. Az újságíró így írt: *„Nagyon kisfiúk most a kulákok Csanádpalotán.”*⁴⁵

A túlzott beszolgáltatás elleni felszólalások a nyár folyamán folytatódtak. Laczkó Péter mezőőr véleménye a beszolgáltatásról: *„Mi lesz velünk, mit fogunk enni? Egy szemig be kell adni a gabonát, közvetlenül a gép farától. Teljesen ki fognak semmizni bennünket.”* A mezőőr véleményére földesúri asszonyok válaszoltak. Megcáfolták állítását. Szerintük a kulákoknak túlzott befolyásuk volt: *„A kulák hangja azért hallik, mert mi hallgatunk!”*⁴⁶

Az aratás előre haladásával fokozódott az ellenállás, Nagyéren Kádár Bálint a földjéről a búzakeresztet átfordította fia tarlójára, így azt nem neki csépezték le, és nem tőle követelték a beszolgáltatást. A csalásra a dolgozó parasztek rájöttek és elítélték, elfordultak tőle *„mint a jelenükre és jövőjükre törő elszánt ellenségtől.”*⁴⁷

Augusztus 13-án érdekes cikk jelent meg *„Hogyan férközött be a kulák a makói József Attila TSZ-be?”* címmel. *„A termelőségvetkezethez tömeges volt a felvétel, és a vezetőség hanyag módon nem vizsgálta meg a kérvényező múltrendszerbeli életkörülményeit. Ilyen módon kerülhetett a tsz-tagok közé Joó Sándorné negyvenholdas kulák, aki hat holddal rendelkezőnek tüntette fel magát...hamarosan romlott a munkamorál, és sok lett a hangoskodó. Az elmúlt hónapokban a kulákok felvételét elutasították. Az elutasítás után a tsz vezetőinek fülébe több információ jutott, miszerint Joó Sándorné a Szegedi utcai Szirbik Antal kulák menyecskéje.... Megtudták a negyven hold földet is, Joó Sándornét azonnali hatállyal kizárták a tsz-ből.”* Szekeres Mihály párttitkár szerint az eset jó példa arra, hogy *„a kulák nem riad vissza a legagyafúrta módszerektől sem, hogy beférközzék a termelőségvetkezethez, és ott bomlasztó munkát végezzen.”*⁴⁸

1952. szeptember 16-án Makó termelőségvetkezeti várossá vált. 3418 család volt valamelyik tsz tagja. Az MDP napilapja ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a tagok között gazdagparasztek is „rejtőzködnek”. Papháton Tomorják József a tsz ellen beszélt, Márton István és Kisjakab István pedig a József Attila TSZ-ről szóló rémhíreket terjesztett. B. Szűcs János felvételét kérte a József Attila TSZ-be, de kérvényét elutasították, mert a tagság ellene szavazott kuláksága miatt.⁴⁹

Az őszi munkák során a Makói Járási Tanács kihágási bírója 1000–2000 Ft-os bírságokat is kiszabott az őszi árpát határidőre el nem vető gazdagparasztekra. Az indoklás: *„Veszélyeztetették takarmányszükségletünk biztosítását és akadályozták állattenyésztésünk fejlődését.”*⁵⁰ A teljesíthetetlen beszolgáltatási kötelezettségek miatt októberben is csökkent a beszolgáltatott mennyiség. Az újság elrettentő példaként adott hírt a büntetésükről. Id. Fodor Antal, 41 holdas maroslelei kulák nem teljesítette az előírt tojás mennyiséget, de a pénzügyőrök ellenőrzést végeztek nála, és 1845 tojást találtak portáján. Nyolc hónap börtön várt rá, és 1200 forint bírságot is kapott. Siket Sándor, Móricz Zsigmond utcai gazdagparaszt

Zeitler Ádám: Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

baromfi és sertés beadását nem teljesítette, ezért 6480 forint bírságot kapott. Kusz István és Siket Lajos ugyanezért 5200 forint, illetve 7800 forint bírságban részesült.⁵¹

1953-ban a makói ügyek száma lecsökkent, mert ekkorra szinte alig maradt kulák a településen. A környező falvakban továbbra is nagyobb számban volt jelen a gazdagparaszság. Február 7-én Mágori József levelezőnek a következő címmel jelent meg írása: „*Óföldrőn kedvesebb a kulák, mint a dolgozók gyereke.*” A levél szerint Szalma Gyula raktáros két kocsihoz való szén adott Szűcs Jenő kétszázholdas parasztnak, míg a dolgozóknak alig jutott a szénből. Az író szerint: „*Első, második, harmadik a dolgozó, és csak azután jöhet a kulák!*”⁵² Mágori József egy hónappal később újabb levélben tájékoztatta az olvasókat arról, hogy a makói Úttörő TSZ-ből kulákokat zártak ki. A tagság egyhangúan szavazott Bagaméri József, Nacsa János, Ifj. Nacsa János és Csele János kizárása mellett. A levél írója Sztálint idézte a tagság helyes döntését alátámasztandó: „*A letűnő osztályok nem azért fejtenek ki ellenállást, mert erősebbek lettek, mint mi, hanem azért, mert a szocializmus gyorsabban növekszik, mint ők, és gyengébbé válnak, mint mi. És éppen ezért, mert gyengébbé válnak, érzik, hogy utolsó napjaik közelednek, és kénytelenek minden eszközzel ellenállni.*”⁵³

1953. október 4-én jelent meg az utolsó makói és Makó-környéki gazdagparasztokkal kapcsolatos hír a Viharsarok lapjain. Ennek témáját a makói Hunyadi TSZ-ben megbúvó kulákok esete adta. A cikk szerint a TSZ csak akkor szilárdulhat meg, ha tagjai közül *kitakarítja a „ellenséges elemeket”*. Az újság közli e tagok nevét is: Szalai István, Szalai Sándor, Sipos Mihály, Sipos Ferenc, Borka Imre, Börcsök Sándor, Szabó János, Bencze János, Bencze István, Fazekas János, Török István, Nacsa Antal és Ponyaczkai Ferenc.⁵⁴

A falusi léttel, a faluval kapcsolatban soha a magyar történelem során nem bontakozott ki olyan „nyelvújítási mozgalom”, mint a kulák szóval kapcsolatban. Mint a mágnes, magához vonzott ez a szó minden emberi és társadalmi negatívumot: piszkot, huncutságot, erkölcstelenséget, feketézést, árurejtegetést, zugpálinkafőzést, fegyverrejtegetést, bűnösökkel való cimborálást, magát a bűnt...⁵⁵ Ezeket a bűnöket ismételtette a sajtó is, mint a propaganda egyik eszköze. A hírek valóságalapja igen csekély volt. A cél a dolgozó parasztság (és a teljes magyar társadalom) meggyőzése volt arról, hogy a gazdagparaszság káros a falu életére. Ez az elképzelés azonban teljesen téves volt, és azzal a módszerrel, hogy névtelen újságírók névvel és címmel ellátott kulákokról írtak, teljesen aláásták a sajtó hitelességét. A kulákság elleni rágalomhadjárat és a leszámolás a párt elképzeléseivel ellentétesen valósult meg. Azzal, hogy elvették földjeiket és eszközeiket, megsemmisítették a magyar mezőgazdaság sajátos szerkezetének fő motorjait. Ennek oka az volt, hogy a gazdagparaszt rendelkezett annyi szaktudással és tapasztalattal, amellyel földjét eredményesen tudta művelni. Emellett nagyrészt rendelkezésre álltak termelőeszközök, gépek is, így tovább növelte eredményességét. Ezek mind haszontalanok lettek volna, ha nem lett volna birtokában a harmadik és egyben legfontosabb összetevőnek, az óriási munkabírásnak.

V. A makói járás kulákügyei

A makói járási kulákügyeket a makói székhelyű járási tanács intézte, amely 1950-ben jött létre, ettől az évtől kezdve rendelkezünk levéltári forrásokkal is.

1950 elején került az első, kulákokkal kapcsolatos ügy a járási tanács végrehajtó bizottsága elé. Innen ismeretes, hogy a makói járás területén 56 kulák 38025 Ft jegyzett békekölcsön befizetésével tartozik, bár a kölcsönök jegyzése jól haladt, a falvak közül kiemelkedett Apátfalva, amely több mint 32000 Ft-ot jegyzett. Elmarasztalták viszont Csanádot, mert hiába jegyzett 60 kulák kölcsönt, mégis csak 8000 Ft érkezett be, amit igen alacsonynak tartottak. A járási VB fel is szólította a Csanád községi tanács dolgozóit, hogy erősítsék az agitációs tevékenységet, növeljék annak hatékonyságát.⁵⁶

1950-ben elkészültek a járás településeinek kuláklistái. A járási VB a Belügyminisztériumtól kapott határozat alapján tájékoztatta a települések tanácsait arról, hogy a felmérést hogyan kell elvégezni. A kulák minősítésére három irányelvet határoztak meg:

Zeitler Ádám: Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

„1. Akinek tulajdonában, bérletében, haszonbérletében lévő földterülete a kert, gyümölcsös négyszeres, a szőlő ötszörös területtel számítva 25 katasztrális holdat, vagy kataszteri tiszta jövedelme a 350 aranykoronát eléri vagy meghaladja.

2. Akinek cséplőgépe, elemi vagy gépi erővel hajtott munkagéppel rendelkező ipari üzeme (malom stb.) volt vagy van. Továbbá aki kereskedelmi, vagy vendéglátó ipart folytatott vagy folytat, amennyiben gazdaságához tartozó mezőgazdasági művelési terület kataszteri tiszta jövedelme eléri vagy meghaladja a 100 aranykoronát.

3. Aki az 1949-es évben mezőgazdasági fejlesztési járulék fizetésére volt kötelezve.”

Ezekről el lehetett térni kizsákmányoló tevékenységet tapasztalva. A felmérést 1950. január 18-ig kellett elkészíteni. Fel kellett tüntetni azokat, akik elköltöztek vagy kitelepítették őket.⁵⁷ A felmérés bizalmas jellegére ügyeltek. A kuláklisák időben elkészültek, bár sok adat hiányzott, nem volt egyértelmű, hogy ki miért került a listára.⁵⁸

A listákat végigtekintve elmondható, hogy a parasztnak nagy része nem földterületük nagysága, hanem annak értéke miatt került a kulákok közé. Ennek az oka az, hogy Makón és környékén igen jó minőségűek a földek, emiatt aranykorona értékük nagyon magas.⁵⁹ A listára felkerült néhány olyan személy is, akinek nem volt földje, pl. a klárafalvai Cs. Gyula, kőműves, F. István, aki bérceplést vállalt saját cséplőgéppel⁶⁰, a királyhegyesi K. István kereskedő. Nagymajláthon a helyi téglagyár tulajdonosát, özvegy G. Jánosnét is kuláknak nyilvánították, Kiszomboron K. Mátyás pap is fölkerült a listára.⁶¹

A megyei tanács utasítására a járási tanács VB-je 1950 decemberében felmértette a kulákoknál lévő szarvasmarha-, sertés- és juhállományt. Az adatok közül Apátfalva községé hiányzik. A falvak közül a jómódú Csanádpalotán volt a legnagyobb számú állatállomány, több mint 400 sertés és 151 szarvasmarha. Ferencszálláson, a felmérés szerint, egyetlen állat sem maradt a kulákok tulajdonában. Összességében elmondható, hogy a makói járásban sertésből volt a legtöbb, juhból pedig a legkevesebb. A települések nagy részén egyáltalán nem tartottak juhokat a kuláklisán szereplő parasztnak.⁶²

A Járási Végrehajtó Bizottság ülésein a Begyűjtési Osztály vezetője mindig ismertette a szabotáló kulákok névsorát. A Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága által készített jelentés szerint 1951-ben a bűncselekmények zöme gazdasági jellegű volt, és az elítéltek 4,4%-a volt kulák, ami arra utal, hogy a kulákok általában igyekeztek eleget tenni előírt beszolgáltatási kötelezettségeiknek nyugalmuk érdekében.⁶³

1952-ben tovább fokozódott a kulákokkal szembeni fellépés. Januárban három nagymajláthi kulákokat, K. Bálintot, Z. Istvánnét és B. Józsefet 1000 Ft pénzbüntetéssel sújtottak, mert nem végezték el mélyszántási munkáikat. K. Bálint a silózást is elmulasztotta, így újabb 1000 Ft büntetést kapott. Makón S. József és Sz. Ferenc ugyanezért szintén több, 3000, illetve 4000 Ft pénzbüntetést kapott. Márciusban S. János, K. János, A. Balázs, K. István és R. Kálmán, földeáki kulákok eltitkoltak 3-3 hold földet a tulajdonukból, hogy mentesüljenek a nagyobb beadás alól. A bírósági per indult ellenük. Áprilisban O. Pál csanádpalotai kulák szabotálta a hagymatermelést, mert ketté vágott dughagymát rakott el. Földeákon K. János és A. József az adótartozásukban lefoglalt süldők beszállítását megtagadta. A süldőket a karhatalom beszállította. Kövegyen B. János csanádi 60 holdas kulák 150 kg hízó húsát és zsírt T. Imre kisparasztnál rejtette el. A húst és a zsírt elkobozták. Királyhegyesen feljelentették K. Józsefet, mert eldugta kukorica vetőgépét. A gépet elkobozták. Makón R. János és B. Ferenc nem tettek eleget hagymarakási kötelességüknek.⁶⁴ Májusban ifjabb A. József földeáki kulák nem végezte el időben növényápolási munkáját, emiatt hagymája 50 %-os kárt szenvedett. H. V. János 800 négyszögöl szerződéses cukorrépat nem vetett el. Csanádpalotán P. József és E. Mihály nem adta be sertését. A két kuláktól elkobozták sertésüket. Makón H. K. Antal, N. Gy. István és K. Sándor növényápolási munkájukat hanyagul végezték el.⁶⁵ Júniusban 3 csanádpalotai kulákra tűzvédelmi intézkedések elmulasztása miatt róttak ki büntetést. A makói G. Imre aratógépét nem jelentette be, ezért 2500 Ft bírságot kapott.

Az aratási munkák kezdetekor a járási tanács több instrukciót is adott a községeknek. Ezek szerint: „a cséplési munkák elkezdésénél nagyobb súlyt kell helyezni a kulákság ellenőrzésére, mint ahogy azt tavasszal is tették. Ügyelni kell rá, hogy a kulák ne szerződjön le cséplőgéphez. A másodvetés biztosítása céljából a kulákokkal tervet kell készíttetni, és ezt

be is kell mutatniuk.” Ennek elmulasztása újabb büntetés lehetőségét hordozta. Makón K. Sándort, J. Sándort, S. Mihályt és K. Lajosnét meg is büntették emiatt. Júliusban Csanádalbertin a községi tanács VB elnökét le kellett váltani, mert nem hajtotta végre az Országos Begyűjtési Operatív Bizottság határozatát. K. László begyűjtési adminisztrátor ellen pedig eljárás indult, mert munkáját megalkuvóan végezte. Az eljárás után állásából elbocsátották.⁶⁶ A megengedőbb hajlamú hivatalnokokat a rendszer nem tűrte.

A makói járás harmadik negyedévi adóbevétele a kulákoktól 1 765 000 Ft lett. Ebből Ambrózfalva része 7000 Ft, Csanádé 375 000 Ft, Csanádalbertié 6000 Ft, Csanádpalotáié 260 000 Ft, Földeáké 52 000 Ft, Királyhegyesé 76 000 Ft, Kiszomboré 60 000 Ft, Kövegyé 11 000 Ft, Nagymajláthé 22 000 Ft, Nagylaké 2000 Ft, Óföldeáké 9000 Ft, Pitvarosé 3000 Ft, Püspökleléé 13000 Ft. Ferencszálláson és Klárafalván nem volt adóbevétel.⁶⁷

Októberig a kulákok a kenyérgabona beadásának csak 40%-át teljesítették, árpából pedig 70%-ot adtak be, ezért a járási VB felszólította a községet, hogy fokozzák a begyűjtést. Novemberben 47 kulákot büntettek meg beadás nem teljesítéséért 1500 és 2000 Ft közötti összegekre.⁶⁸

1952 legfontosabb kulákokkal kapcsolatos ügye a listák felülvizsgálata volt a 0046/2/1952/II rendelet alapján. A listázás szempontjai a 2 évvel korábbihoz hasonlóak voltak. A kuláklistán szereplők egy csekély részét mentesítették, ha 1952-re már felajánlotta a földjét az államnak önként és térítés nélkül. Ha azonban 1950 előtt volt cséplőgépe, és a földjét nem maga művelte egyedül, azaz cselédet vagy bérest tartott, akkor is a listán maradt, ha már egyáltalán nem volt földje. Az 1952-es kuláklistán elmondható, hogy hanyagabb munkát végeztek velük a községek, mint 1950-ben, gyakran nincs megjelölve, hogy az érintett személy már régen nem az adott településen él, mert földjét valamelyik tsz-nek adta, és egy nagyvárosba költözött vagy disszidált. Jó példa a felmérés abszurd voltára, hogy bár Ferencszálláson a listán 8 kulák szerepelt, közülük már egynek sem volt föld a tulajdonában. Hatan felajánlották a földjüket, egy meghalt, egyet pedig kitelepítettek.⁶⁹ A 47 kiszombori kulákból pedig csak 21-en éltek 1952-ben is Kiszomboron, és csak 14-nek volt földterület a tulajdonában, de azok is a kulákhatár alatt.⁷⁰ Több személy újonnan került fel a listára. E parasztek jelentős része fellebbezést nyújtott be a listára kerülés ellen. A fellebbezéseket a járási tanács elutasította.⁷¹ Az 1950-es és 1952-es járási kuláklistán összehasonlítva megállapítható, hogy a járási települések többségében a felülről jövő nyomásra nőtt a kulákká nyilvánítottak száma. Még ez sem volt elég. Az 1952-es kuláklistán a következő év februárjában felülvizsgálták, mert a járási tanács szerint a korábbi kuláklista nem volt elég részletes, nem tüntette fel, hogy miért kerültek a listára azok, akiknek a földje nem érte el a kulákhatárt. A járás településeire vizsgálóbiztosokat neveztek ki. C. Rozália Ambrózfalva, Csanádalberti és Nagylak, M. József Csanád, K. Istvánné Csanádpalota és Pitvaros, K. Mihály Ferencszállás, Klárafalva és Kiszombor, R. Ferenc Földeák, C. János Királyhegyes, Kövegy és Nagyér, Zs. György Püspöklele és Óföldeák listáját vizsgálta felül. Jelentős változás a listákon nem történt. Csanádpalotán 5 parasztkerült föl a listára, Nagymajláthon, Kövegyen és Csanádon 1-1. A listáról senkit sem vettek le, így még tovább nőtt a kulákká nyilvánítottak száma. Fontos változás volt, hogy kiegészítették a listákat a megfelelő adatokkal.⁷²

1953-ban 209 7760 Ft mezőgazdasági fejlesztési járulékot szedtek be a makói járásban élő kulákoktól. Ez az összeg csak a töredéke a teljes járuléknak, mert a nagyobbik részét terményben teljesítették a gazdagparasztek. Egy másik kimutatás felsorolta azoknak a személyeknek a nevét, akiktől cséplőgépet koboztak el, de a korábbi tulajdonos elmulasztott átadni bizonyos alkatrészeket. R. István többedmagával együtt nem adta át a cséplőgéphez tartozó ponyvát, mások pedig a fősíjat, a mérleget és a súlyokat tartották magánál. Az előbbi személyeknél karhatalom jelent meg, és a tartozékokat elvették a gépek korábbi tulajdonosaitól.⁷³

Az 1953-as év végén elkészült az utolsó nagyobb kimutatás a makói járás kulákságáról. Ezek szerint a járásban összesen 97 kulákgazdaság működött 3276 katasztrális holdon. Kulákhatár alatti, de kulák tulajdonba 337 gazdaság volt 5499 katasztrális holdon. 648 kuláknak már nem volt földje, ebből 41 értelmiségi munkát végzett.⁷⁴

A Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai és az abban közölt, kulákokkal kapcsolatos ügyek nagyobb hírértékkel bírtak volna, mint a sajtó. A kulákokkal kapcsolatos ügyeket ugyan áthatotta itt is a propaganda, de sokkal letisztultabb és tényszerűbb volt a közlés módszere.

VI. A makói gazdagparasztság sorsa

A makói gazdagparasztság sorsának jellemzői keveredtek az országos és járási jellemzőkkel. Az eljárások, perek, beszolgáltatás, internálás hasonlóan működött, mint az ország többi részén. A kuláklistán összeállítás, az arra való felkerülés oka hasonló volt a makói járás 16 egyéb településéhez. Az erre az időszakra vonatkozó városi adatok erősen hiányosak. A Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai ugyanis még nem kerültek át az önkormányzattól a levéltárba. Így csak a VB jegyzőkönyvekből tájékozódhatunk.⁷⁵

Arra vonatkozóan, hogy Makón miként alakult a kötelező terménybeszolgáltatás mennyisége, csak hozzávetőleges adataink vannak, és nem is mindegyik esztendőre. Ennek több oka is van. A különböző terményekből beszolgáltatásra kivetett mennyiséget a tanács általában nem is közölte az egyéni gazdákkal, de ha igen, az sem volt megbízható adat, mert év közben többször is emelték a keretet. Továbbá elvárták, hogy a lakosság minden terményfélésegből túlteljesítse a beszolgáltatási „kivetést”. 1953-ig minden esztendőben előírták a beszolgáltatásra kötelezett mennyiséget, de ezt a begyűjtési szervek sem vették komolyan, s rendszerint már nyáron, de ősszel egészen biztosan kiderült, hogy nem a kivetett, hanem a „felesleges” mennyiséget kell beadni mindenből.⁷⁶

A hatóság meghatározta a „fejadagot” és a vetőmagszükségletet, és a többi volt a „felesleg”. A fejadagot azután még tovább csökkentették, s rendszerint a vetőmagnak szánt mennyiséget is csak részben hagyták meg. *„A kulákok terménybeadási kötelezettségüknek eleget tettek, sőt ijedjükben még a vetőmagjukat és a fejadagjukat is beszolgáltatták, holott a vetőmag beadása nemzetgazdasági szempontból káros”* – olvashatjuk a mezőgazdasági osztály vezetőjének jelentésében. Attól ijedtek meg a kulákok, hogy *„Huszonhét kulákot a rendőrségnek feljelentettem, és akik az elszámoltatásra még nem jelentkeztek, felszólítottam, hogy ha három napon belül nem jelentkeznek, őket is feljelentem”*. Egy évvel később: *„Előfordult, hogy az elszámoltató bizottságok vetőmagot sem hagytak, vagy elvitték a kulák részesének a búzáját is. Problémát jelentett, hogy az elszámoltató bizottságok nem ismerik a nyilvántartási lapokat.”*⁷⁷ Csaknem valamennyi VB-ülésen szóba került, hogy nem lehet tudni pontosan, kinek mekkora hátraléka van a beszolgáltatásból, hiszen a „kivetés” rendszerint nem volt lebontva egyénekre, vagy év közben többször is felemelték a mennyiséget. A különbséget jól érzékelteti, hogy *„A begyűjtést az alaptervhez viszonyítva 306,8%-ra, a felemelthez képest 56,8%-ban teljesítették.”*⁷⁸ A felduzzasztott adminisztrációt a hivatal képtelen volt tisztességesen elvégezni. Emiatt azok, akik teljesítették kötelezettségüket, éppúgy ki voltak szolgáltatva a további zaklatásoknak, mint a ténylegesen hátralékban lévők.

A kötelező beszolgáltatás rendszere érintette az egész mezőgazdasági lakosságot, de legkeményebben a kuláknak kikiáltott személyeket és rokonságát sújtotta. A város listáin a kulákság összekeveredett a kis- és középparasztsággal. A kulákkorlátozásnak nevezett szankciók a valóságban a kulákok likvidálását jelentették, így a gazdagparasztsók gyakorlatilag törvényen kívüli állapotba kerültek. A makói helyzet talán annyiban volt sajtószerű, hogy az átlagosnál jóval kevesebb volt a 25 kh-nál nagyobb, tehát hivatalosan is kulákbirtoknak tekinthető gazdaság. Ennek két következménye volt, egyrészt a kulákokra rótt terhek viszonylag kisszámú egyén között oszlottak meg, másrészt nagyobb arányban terjesztették ki a „kulákkorlátozás” intézményét a középparasztsókra. A hódmezővásárhelyi Dózsa tsz akkori elnöke fogalmazott úgy, hogy *„a középparaszt a kulák kisöccse”*. A hivatalos ideológián túlmenően jelentős szerepet kapott a kulákok megítélésében a helyi vezetésbe került emberek szemlélete, amelynek lényegét Senti Tibor fogalmazta meg igen találóan a Hódmezővásárhely környéki tanyákról szóló könyvében: *„...a társadalmi igazságtalanságok ellen addig is küzdő nincstelen és kisbirtokos rétegek közé olykor hangadók is kerültek, akik ... nem a szorgos munka eredményét, hanem a vagyont látták.”*⁷⁹

A Makói Levéltárban megtalált lista arra utal, hogy a korábbi szakirodalom tévesen állapította meg a makói kulákság számát. Egyes források két-háromszázra teszik számukat, viszont az 1953-as listán 527 név szerepel. A kuláklisták elvileg titkosak voltak, ami már önmagában is sok visszaélésre adott lehetőséget. A listák gyakran változtak, és esetenként több is volt belőlük forgalomban. A kuláklista „tökéletesítésének” kérdése többször is szerepelt a VB ülésein. *„A Földműves Szövetkezet a kulákokra kivetett szerződéses növények termelése ügyében az ügyfeleket a tanácshoz küldötte át annak igazolása végett, hogy az illető kulák vagy sem, mert a Földműves Szövetkezetről kulákként szerepelt. Amikor a városi tanács megállapította, hogy az illető nem kulák, azt a földműves szövetkezet nem fogadta el”. A VB megállapítja, hogy a jelenlegi kuláknévsor nem helyes, „mert szerepelnek benne olyan egyének, akiknek van ugyan 25 kh földjük, vagy az aranykoronájuk eléri a 350-et, de mégsem nevezhetők kuláknak, mert földjüket családjukkal művelik, viszont vannak olyanok, akiknek kisebb földterületük van, s az aranykoronájuk is alacsonyabb, mégis kulákok, mert a földjüket felesben művelik”. A VB bizottságot hozott létre egy új kuláklista készítésére, amelyben képviselve volt a párt, a DEFOSZ, az FMSZ, valamint a tanács kereskedelmi osztálya, a pénzügyi osztály adóügyi csoportja és a mezőgazdasági osztály.⁸⁰*

A kulákokkal kapcsolatos politika elméletét és gyakorlatát, valamint annak helyi megvalósulását jól érzékelteti a megyei sajtóban 1954-ben megjelent cikk. Ez megállapítja, hogy az elmúlt évek során helytelenül alkalmazták a kulákokkal kapcsolatos lenini-sztálini politikát, amely a cikkíró szerint világosan kimondja, hogy *„amíg a szocialista mezőgazdaság nem tudja elegendő terménnyel ellátni az országot, addig csak a korlátozás politikáját kell folytatnunk és nem a felszámolás politikáját”. A cikkíró megállapítja, hogy a „sorból kidőlt” kulákok „amennyiben pontosan betartják népi demokráciánk törvényeit, nyugodtan gazdálkodhatnak, termelhetnek.”⁸¹ Az 1956 nyarán hozott VB-határozat ennek cáfolata, hiszen 116, kuláklistán levő középparasztot mentesít a korlátozás alól, kijelentve, *„mentesítéssel olyan középparasztok kapták vissza a becsületet, akik az 1953. év előtti törvénytelen ségek során kerültek a listára.”⁸²**

Végezetül fölmerül a kérdés, hogy egy ilyen korban, mint az ötvenes évek első fele, amikor ennyire összekeveredtek az értékrendek, voltak-e, akik a kulákság kizsákmányoló tevékenységét korlátozó helyes intézkedések eltorzítását, a gazdagparasztok gazdasági likvidálását eredményező gyakorlatát elítélték, vagy valamilyen módon segítettek azok károsultjait? Magától értetődik, hogy igen, még ha igyekeztek is a háttérben maradni. Minden okuk megvolt rá, hiszen akikről kiderült, hogy nem teljesítik, vagy akár csak *„nem elég harcosan”* hajtják végre a beszolgáltatással és a kulákok *„korlátozásával”* járó feladatokat, azok szigorú megrovásban, felelősségre vonásban részesültek.⁸³ A kulákok, különösen pedig a kulákként kezelt középparasztok *„likvidálása”* arra készítette a jobb érzésű embereket, hogy tőlük telhetően segítsenek az eltorzított politika és gyakorlat áldozatainak. Miként Fazekas Bélánál olvashatjuk: *„A dolgozó paraszt általában elhatárolta magát a kizsákmányolóktól, akár rajta voltak azon a listán, akár nem, viszont ellenszenvvel fogadta az igazságtalanságot, ha dolgozó paraszttal szemben úgy jártak el, mintha kulák lenne.”* Ennek az ellenszenvből fakadó rokonszenvnek egyik megnyilvánulása volt, amikor a parasztok úgy igyekeztek segíteni a listán lévőkön, hogy elvállalták: a náluk levő termény egy része az ő fejadagjuk.⁸⁴

A kulákként kezelt személyekkel kapcsolatos hangulat megnyilvánulását tapasztalhatjuk abban is, hogy a Makói Tanács Begyűjtési Osztálya rendszerint halogatta a hátralékosok feljelentését és végrehajtását. 1951 augusztusában a VB-titkár szemére is veti az osztály vezetőjének, hogy *„még mindig nem mutatott ki olyan rosszul teljesítő kulákot, akit elrettentő példaként tudnánk állítani a dolgozó parasztság elé”. Az osztályvezető pedig azzal védekezett, hogy „a kulákok elleni feljelentést eddig adatpótlásra mindig visszakapták, s mire az adatokat beszerezték, az illető kulák teljesített, és a feljelentés tárgytalanná vált”. A Begyűjtési Osztály vezetőit gyakran cserélgette a VB a nagy lemaradás miatt.*

Konkrét kulákügyek csak nagyon súlyos esetben kerültek a tanácsi VB elé. Ilyen eset volt 1951-ben K. Lajos makói kulák esete, aki kérte a Csongrád megyei VB-t, hogy baromfi és tojás beadását kukoricában és napraforgóban teljesíthesse. A megyei VB erre engedélyt

adott a makói tanács megkérdezése vagy értesítése nélkül. A város vezetése sérelmezte az engedményt, hisz hasonló könnyítéseket a dolgozó parasztok sem kaphatnak.⁸⁵

A kulákoknál a végrehajtás során gondot jelentett az is, hogy „sok olyan kulák van, ahol már foglalni sem tudtak, mert nem volt mit”. Ezeknek a „sorból kidőlt” kulákoknak „vagyon” helyzetét jól érzékelhetjük az 1956 áprilisában felvett jegyzőkönyvből, amely három, a tiszántyúban lakó kulák kilakoltatásakor, viszonylag részletesen felsorolja ingóságait. Ezek a „kulákok” „lista, vagy lista nélkül” már valóban nem veszélyeztették sem a fennálló rendszert, sem a nagyüzemi mezőgazdaság kibontakozását. A velük szemben alkalmazott módszerek annál inkább. Az ötvenes évek derekától lassan ezért is szűnt meg a birtokos parasztsággal szemben alkalmazott törvénytelen diszkrimináció. Először főként rendeletekben, majd mindinkább a gyakorlatban is.⁸⁶

VII. Válogatás a Szegedi Népbíróságon tárgyalta makói kulákperekből

A makói és a makói járási kulákügyeket a Szegedi Népbíróság tárgyalta. Végigtekintve a bírósági ügyeken azt tapasztalhatjuk, hogy a kulákok büntető ügyeit egyfajta séma szerint kezelték. Jelentős részük nem teljesítette a beszolgáltatást, az előjegyzett tervekölcsönt nem fizette, nem készített vetési tervet, vagy épp saját vetési tervét nem végezte el. Ezen ügyek nagy része rövid lefolyású volt, és általában pénzbüntetéssel zárult. Különböznek ezektől az ügyektől a „demokratikus jogrend elleni izgatás” miatt vádlottnak nyilvánítottak peranyagai. A továbbiakban ezekből az anyagokból válogatok ki és vizsgálom néhány ügyet, amelyek jegyzőkönyvbe foglalt „izgató kijelentései” tanúsítják a birtokos parasztság keserű, néha lázadó, néha beletörődő életérzését, egyúttal kifejezői a kulákság korszemléletének.

„Kár a cipőt koptatni, ez a munka hiábavaló kísérlet, úgyis háború lesz, a nagyhatalmak úgysem egyeznek meg!” (B. Imre makói kulák, nem jegyzett tervekölcsönt.)⁸⁷

„Ami nálunk van, nem egyéb rablógazdálkodásnál, mert ma itt az emberektől mindent elrabolnak, mindenétől megfosztják, földjétől, tanyájától, gabonájától. Ez a rendszer tönkretesz minden becsületes parasztot, ... Az oroszok hozták a nyakunkra a kolhozot, és most mindenkit bele akarnak kényszeríteni. ...jövőre már kenyérünk sem lesz. Nehogy belépjete a tszcs-be. Bezzeg jobb volt a Horthy-rendszer, mert akkor, ha a paraszt kifizette az adóját, nyugodtan hagyták, ... Én ugyan nem adom a földemet. Mindennek Rákosi az oka a demokráciájával együtt. Ő végette szenvedünk most mi is.” (M. Imre 59 éves makói kulák – segéd munkásainak panaszkodott.)⁸⁸

„Azért nem fizetek adót, mert ez a piszkos állam még nem fizette meg a kendernek és a lennek az árát. Ilyen piszkos rendszer még nem volt soha Magyarországon. A becsületes parasztokat tönkre akarják tenni, de erre már nem lesz idő, mert ennek a piszkos rendszernek gyorsan meg kell változnia.” (P. Lajos 50 éves 38 holdas kulák a végrehajtóknak mondta.)⁸⁹

„Ha azt akarják, hogy Dózsa-féle parasztlázadás legyen, akkor kő-kövön nem marad. A jelenlegi rendszer tűrhetetlen, minden becsületes embert megnyúz és tönkre tesz. Ideje, hogy megváltozzék.” (K. János 42 éves makói kulák – nem jegyzett békekölcsönt. Az édesanyja szintén hasonló izgatási ügy miatt állt bíróság előtt.)⁹⁰

„Nem érdekel a demokrácia, sem a rendőrség, sem a dolgozók. Ide senki be nem teszi a lábát, innen senki nem visz el semmit, bárki legyen az.” (I. F-né K. Mária megtagadta a tengeri rekvirálását ellenőrzők beengedését a tanyájukra.)⁹¹

„Mi szükség volt a földreformra, miért osztották fel a nagybirtokokat és a papi birtokokat, mi értelme van ennek, mert most azok után minket piszkálnak. Tudom én, hogy úgyis elveszik előbb-utóbb a földemet. Mindenkit a szövetkezetbe akarnak beerőszakolni, hogy elvegyék tőlünk a földünket, de nem biztos, hogy ez sikerülni fog nekik.” (Sz. István földesúri születésű, nő, makói kulák –vendéglőben ittasan izgatott a téveszesítés ellen.)⁹²

„Nem érdemes már termelni sem, mert az embertől elveszik az utolsó szemig, de nem baj, nem sokáig fog ez tartani, majd meg fog változni hamarosan ez a rendszer és ezek a rablók, akik most az embert ki akarják semmizni kis vagyonából, azok, majd lakolni fognak.” „Sokkal jobb volt a régi rendszer. Ha rajtam állna, kiirtanám ezeket a rabló kommunistákat.” (Ifj. Sz. János makói kulák - államrend elleni súlyos izgatás ÁVH-s ellenőröknek.)⁹³

Az utolsó kiválasztott ügy különlegessége, hogy csoportosan elkövetett izgatásról szól. Tipikusan makói ügy, hiszen a hagyma felvásárlói ára okozta a bonyodalmat.

1950. július 26-án a makói hagymatermelők a hagyma új árával nem voltak megelégedve. A Belkereskedelmi Minisztérium kiküldöttét több mint 2000 ember várta a szövetkezet udvarán. A tömegben megjelent makói kulákok a vád szerint a szövetkezeti gazdálkodás és a kommunizmus ellen hangolták a jelenlévőket. B. Imre, J. Ferenc, D. Sándor, M. Sándor, H. Ferenc, B. István, B. Sándor, I. József, Sz. Lajosné és B. Sándor az ügyészség szerint a Horthy-rendszert dicsérték, és szidalmazták a szövetkezeti rendszert, mondván, a kommunisták elrabolták a földet, és most a termést is el akarják rabolni. Súlyos büntetést kaptak: B. Imre elsőrendű vádlottat 5 év börtönre ítélték. Politikai jogaitól 10 évre megfosztották és elkobozták teljes vagyonát. Többen ugyanebben a büntetésben részesültek. H. Ferenc és I. József 4 év börtönt kapott. Vagyonukat elkobozták, jogaiktól 10 évre megfosztották őket. A legenyhébb büntetést B. Sándor kapta, 1 év börtönt és vagyonelkobzást. A vádlottak fellebbezését elutasították, hiszen kijelentéseiket nagy tömeg előtt tették. Emellett a bíróság példát kívánt statuálni, hogy hasonló eset ne fordulhasson elő többet.

A fenti ügyekben több hasonlóság is észrevehető. A tanúvallomások gyakran zavarosak. A tanúk a rendőrségen nem olvashatták el vallomásukat, ami az eljárás jogszerűségét kérdőjelezi meg. A fellebbezések után a Legfelső Népbíróság a börtönbüntetéseket jóváhagyta, a vagyonelkobzást kismértékben csökkentette, amivel az érintettek családtagjainak éhenhalását elkerülték. A kulák vagyonát minden esetben elkobozták, csak a mértéke volt a kérdés. Enyhítő körülmény volt, ha ittas állapotban beszélt, vagy ha kevés ember előtt.⁹⁴

VIII. Kuláksorsok személyes interjúk alapján

Kutatásaim során a személyes interjúk tárták fel előttem leginkább – hallgatva az idős emberek visszaemlékezéseit szüleik, rokonaik, szomszédjaik és a maguk gyermekkori megpróbáltatásairól, szenvedéseiről – az 1950-es évek diktatúrájának a hétköznapi emberek sorsát egész életükre meghatározó legsötétebb mélységeit. A parasztember érzelmeit ritkán mutatja ki, nehezen szól a szenvedéseiről, a föld, a földművelés, a gazdálkodás az élete. A megkérdezettek hangja nem egyszer lehalkult, elcsuklott, szemük a messzi múltba révedt, ahogy lassan összeszededegették, nehezen feltörő szavakkal felidéztek emlékeiket. Történeteikből a ma is bennük élő keserű múlt szól a mához. A három legteljesebb kuláksorsot mutatom be úgy, ahogyan az 1950-es évek tanúi elmesélték nekem.

G. L-né, 93 éves és fia, G. L. (Kiszombor)

„Azt pusztították el, aki eltartotta a nemzetet.”

„25 holdon gazdálkodtunk. Hagymát, kukoricát, búzát, herét termeltünk. Tehenet, lovat és baromfikat tartottunk. Mindenfajta gépünk volt, vetőgép, eke, cséplőgép. Úgy hívtak minket, hogy „szegény G-ék”, mert mindent magunk csináltunk a földjeinken. Esténként viharlámpával szedtük a hagymát. A parasztember így termeli meg az élethez az élelmet.

Egyik nap kint voltunk herét vágni. Este 10 óra felé jött egy teherautó tele fegyverrel. Azt mondták, hogy kitelepítenek minket, fél mázsa csomagot vihetünk magunkkal. Korábban nem gondoltuk, hogy elvisznek minket, mi csak a munkánkkal törődtünk. A fiam ekkor másfél éves volt. Vonattal vittek a Hortobágyra, az elindulásakor mindenki azt hitte, Oroszországba megyünk. Tiszaszentimrére kerültünk a 9-es tanyára.⁹⁵ 39 hónapig voltunk ott. Soha nem felejttem el. 1953-ban Nagy Imre rendelete szabadított ki minket az internálásból. Először a nagycsaládosokat, aztán a jól dolgozókat engedték el. De nem volt szabad hazajönni. Csak 1956-ban jöttünk haza, úgy, hogy semmink sem volt.”

Zeitler Ádám: Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

A tábori életről a következőket mondta: „Nyári szezon volt, vittek bennünket aratni. Rizst termeltünk a Hortobágyon. Kialakult a konyha, Gömbös Gyula volt kastélyában. Összeszedtek 5-6 ötven év körüli asszonyt, azok főztek. Egyszer jött egy fegyveres férfi, és szólt, hogy menjek oda hozzá. Nagyon megijedtem. Vért vettek, aztán kiderült, hogy a konyhára kerülök. Oda csak orvosi vizsgálat után lehetett kerülni. Üstöt mostam, a konyhát takarítottam, hordtam az ebédet a határba a dolgozóknak. A konyhán maradtam, amíg ki nem engedtek minket. A táborban a férjem lovakkal foglalkozott. Látszott rajta a szaktudás. Tudta, milyen növényt kell szedni a mezőn, ha taknyos a ló.

A táborban is próbáltuk tartani magunkat. Színházat csináltunk, verset írtunk, dalokat énekeltünk. Örökre megmaradt bennem⁹⁶ az ott énekelt dal:

„Péntek volt és huszonhárom,
Hajnal volt és negyed három.
Felébredtünk rendőrszóra,
Pakolni kell a nagyútra,
Bepakoltattak a vagonba
Elindítottak a nagyútra.”

„Már egy éve, hogy itt vagyunk,
Elhoztak a kilencesbe raboknak,
Fáj ez nagyon mindnyájunknak.
Bízzatok csak sorstársaim,
A jó Isten, majd megsegít,
Lesz még nekünk szabadságunk,
Viszont látjuk szép otthonunk.”

G. L-né fia vette át a szót: „1956-ban visszajöttünk, és újra földművelésbe kezdtünk. Apám írt egy listát, hogy mije volt. Adtak rá 8 ezer Ft-ot. Itt le volt rombolva a ház, a kotárka⁹⁷ leégve. Apám kapott 4-5 hold földet, és mindent újra kezdett. Vett két csikót. Az istálló megvolt, csak szerszámok kellettek. Krumplit, búzát, herét vetett. Kaszát és ekét vett. A paraszti tűz megmaradt benne. Ebből tudott meleget csinálni, és kenyeret rakni az asztalra. A következő évben már tehene és baromfiai is voltak. Néhány év alatt teljesen talpra állt. Minden jobb módú parasztnak kettévágták az életét. De a tábor után mind megállta a helyét. Volt, aki értelmiséginek állt, volt, aki a földet művelte a későbbiekben is. 1990 után kárpótlásként életjáradékokat és kárpótlási jegyet kaptunk. De a szenvedéseinkért nem tudtak kárpótolni bennünket.”⁹⁸

T. D-né G. K. J. 72 éves (Makó, Medgyesegyháza) –szülész, zöldségkertész

„A munka a vérükben volt.”

„Édesapám, G. K. J. és édesanyám, I. R. makói tehetős, többgyermekes földműves családok gyermekei voltak. A földek régóta a család tulajdonában voltak. Édesapám szülei is szorgalmas gazdagparasztok voltak. Nagyapámnak sok földje volt, és szétszította négy gyermeke között. Édesapámnak több helyen voltak földjei Makó határában, összesen 18 kh és 2828 n-öl, édesanyám nevében 2604 n-öl szántó és legelő volt. Összesen 100 m² alapterületű gazdasági és lakóépületekből álló tanya is volt birtokukban, magtár, kotárka, szín, kerítéssel körülvett egy hold gyümölcsöskert is tartozott hozzá, a gyümölcsösben almát termeltünk. Minden eszközünk megvolt az akkor korszerű műveléshez: cséplőgép, eke, borona, vetőgép. Cukorrépat, napraforgót, kukoricát, herét, krumplit, vöröshagymát, fokhagymát termeltünk. A szüleim reggeltől estig dolgoztak. 4 ló, 3 tehén, 3 kocsi, szánkó is volt a gazdaságban. A szüleimnek 2 béresük volt, akik az alsó épületben laktak. Az 1950-es években édesapám sokat szenvedett, kuláknak nyilvánították. Gyakran jöttek az ávósok, zaklatták, többször bevitték a rendőrségre és megverték, hogy rávegyék, vigye be a földjeit a termelőségvetkezetbe. Minden földet, tanyát elvettek tőlünk, de úgy, hogy aláírtak vele egy papírt, amely szerint „Felajánlotta a földjeit az állam részére ellenszolgáltatás nélkül.” Tagosítás után többségük a Hódcsillag Tsz tulajdonába került. A házukat azért nem államosították, mert a szüleim az én nevemre írták. Kiskorútól már akkor sem vették el a lakóházat. 1952-ben apám megszökött, Budapestre ment dolgozni segédmunkásként az épületelemgyárba. A vérében volt a gazdálkodás, de amihez a legjobban értett, abban nem dolgozhatott tovább.

Az én életemet is megkeserítette a kulákokkal való bánásmód. 1954-ben, 14 évesen, tovább szerettem volna tanulni, de megmondták, hogy kulákszülők gyerekeit sehova nem veszik föl. Én Pestre jelentkeztem, az élelmiszeripari technikumba, de nem kaptam visszajelzést. Édesapám elment megkérdezni, hogy felvesznek-e vagy sem. Az iskolában azt mondták, hogy meg se kapták a jelentkezési lapomat. Ezért 14 éves koromban édesapám Pestre vitt dolgozni, ugyanoda, ahol ő dolgozott. Betongerendákra festettem jeleket. 1956 nyaráig dolgoztam ott, a munkásszállón laktunk. Egy hétvégére hazajöttünk, édesapám a fővárosban érezhető feszültségek miatt engem nem vitt vissza. Ő visszament, de a gyárat az utcai harcok idején nem hagyta el. Onnan ment nyugdíjba 1963-ban.

Édesanyámnak nem volt sok földje, de édesapámmal azonos megítélés alá esett. Makón maradt, a Közgazdasági Technikum konyháján tudott elhelyezkedni. 1956 szeptemberétől oda jelentkeztem gyors és gépírást tanulni. A tanfolyamot kitűnő eredménnyel el is végeztem, de állást sehol sem kaptam.

Egy rokonunkon keresztül felvettek szülész nő tanulóknak Szegedre. 1 év múlva kiderült, hogy kuláklány vagyok. Az igazgatónő felhívta a hasonló debreceni iskolát, és a második évet ott végeztem el 19 évesen. Ott is éreztették velem, hogy nem „közülük való” vagyok. Az okleveletem nem az ünnepségen kaptam meg, hanem utána behívtak az igazgatói irodába, és ott adták oda. Aztán be kellett adni a jelentkezésünket, hogy hol szeretnénk dolgozni. Én beírtam Szegedet, Debrecent, Orosházát, Vásárhelyt. Végül egy kis községbe, Medgyesegyházára kerültem. Akkor azt se tudtam, hogy hol van az a település. 1959-ban álltam munkába. Előtte beszéltem az ottani főorvossal, aki tudta, hogy kulákszülők gyermeke vagyok. Azt mondta, hogy ha oda költözöm, akkor végezzem el ott a középiskolát levelező tagozaton, érettségizem le. Ez 1963-ban sikerült munka mellett. Végül rendeződött az életem, de a hátrányos megkülönböztetés sok szenvedést, az örökségem elvesztése sok kárt okozott nekem. A rendszerváltáskor visszaigényeltem a szüleim földjeit, de a földhivatalban a papírok egy részét megsemmisítették. Így a kárpótlás csak az elvesztett föld feléért járt. A gyümölcsösért és a tanyáért cserébe semmit sem kaptam vissza, fellebbezésemet Szegeden elutasították.”⁹⁹

V. Z. 67 éves nyugdíjas műszaki rajzoló

„A családjunk kétévi internálást szenvedett el a Rákosi-korszakban a kuláküldözések idején. Mielőtt elvittek volna bennünket, édesapámat többször bevitték a szőregi rendőrségre, ahol alaposan megverték. De ő hajthatatlan volt, ragaszkodott a magángazdaságához, bizonyára emiatt internálták minket. Ha kijöttek szemlére, akkor mindenbe belekötöttek, mindenért fizetni kellett.

1951. október 31-én éjfélkor megállt újszentiváni házunk előtt egy teherautó. Édesapám, V. E. a Deszk melletti tanyán dolgozott aznap. Előtte egy órával értek haza. Nagyon esett az eső. Bejöttek az ávósok géppisztollyal, a szüleimet a fal mellé állították. Azt kérdezték, hogy hová rejtettük el a fegyvereket. A szüleim mondták, hogy nekünk nincsenek fegyvereink. Aztán elengedték őket. Mondták, hogy két órájuk van pakolni, kitelepítenek bennünket. Fél óra múlva szóltak, hogy letelt az idő. Az ávós zárta be az ajtót. Én bent felejtettem az alvós babámat, de hiába könyörgtünk neki, nem engedett vissza érte. Felszálltunk a teherautóra. Nem tudtuk hová visznek minket. A szegedi nagyállomáson már vártak a marhavagonok. Betuszkoltak bennünket, több családdal együtt. Elindultunk. Mindenki azt hitte, hogy Oroszországba visznek minket. Édesapámnál, volt egy kis kukorica, és azt szórta ki a vagonból, mondván hazataláljunk majd, ha visszafelé jövünk.

A táborban voltak kisgyerekek, fiatalok, öregek. Köztük a nagymamám 65, édesanyám 24, édesapám 35 és én, akkor 5 évesen. Amikor odaértünk Ebesre¹⁰⁰, beraktak minket egy tyúkólba. Később a kitelepítettekkel építettek egy óriási fabarakkot. Ebben lakott az összes kitelepített. A földön aludtunk. A férfiak és az asszonyok reggeltől estig dolgoztak. Gyapotot termeltek. Nyáron borzalmas meleg

volt a barakkban, ezért kint aludtunk a barakk előtt. Volt egy kedves kutyás rendőr, aki nagyon szeretett engem, mindig hozott nekem valami kis ajándékot, élelmet. Küldtek néha csomagot is. Vagy megkaptuk, vagy nem. Ha megkaptuk, akkor a fele biztos hiányzott, mert kiszedték belőle, ami tetszett nekik. Ott jártam első osztályba, az iskola egy tanyán volt. A szántáson keresztül jártunk gumicsizmában. Esős időben lehetetlen volt oda jutni. A második évben megengedték, hogy vályogból házat építsünk, édesapám is épített egyet. Gyakran voltam éhes, és mindig kifogásoltam a nagymamámnak, hogy az étel tea és pirítós volt. Anyukám mesélte, hogy sok fiatal felakasztotta magát, mikor oda került, kilátástalan volt a helyzet. Azt hittük, soha nem kerülünk ki onnan. 1953. augusztus 29-én megkaptuk a papírt, hogy hazamehetünk.¹⁰¹ De csak október 31-én hagyhattuk el a tábort. Nem engedtek vissza minket Újszentivánra. Újszegedre kerültünk egy idős sváb házaspár mosókonyhájába. Édesapám egy gyapjúbegyűjtőben dolgozott. Édesanyám egy gátőrnél. Főzött, mosott nekik, mert a gátőr felesége nagyon beteg volt. Kötött is másoknak. A szüleimet nem engedték be a falunkba. A második osztályt a szerb iskolában végeztem el. Akkor rokonaimnál laktam, a szüleim úgy lopóztak be éjszakánként a faluba, hogy lássanak engem. Második osztály után visszaköltöztem a szüleimhez. A harmadikat és a negyediket a szegedi Tisza-parti Általános Iskolában végeztem el. Negyedik után behívták édesapámat. Az igazgató javasolta, hogy vegyenek ki az iskolából, mert én kulákgyereként feketelistán szerepelek. 1956 után visszajöhettünk az újszentiváni háromszobás házukba. Az egyik szobában a tsz búzája volt, a másikban egy rendőr lakott, a harmadikban laktunk mi. Egy ágy és három szék volt a szobában. A szüleim név szerint tudták, hogy a falubeliek közül ki mit vitt el tőlünk. De senkinek sem jutott eszébe, hogy vissza kellene adni valamit. Mindent elvettek, juhokat, disznókat, 50-60 hold földet, pedig édesapám 14 éves kora óta dolgozott a földjén. A rendőr, aki a fiával és a feleségével lakott a házukba, nagyon rendes volt. Másfél év után kiköltöztek. Édesapám kért kártérítést, mert a ház gyakorlatilag lakhatatlan volt. A kérelmét elutasították. Egy évig egy sváb házban laktunk, ami akár a mienk is lehetett volna, de édesapám azt mondta, hogy ő más házában nem akar élni, és visszaköltöztünk a mi romos házukba. 1957-ben kaptunk 5 hold földet és 5000 Ft-ot. Középiskolába, a szegedi Tömörkény István Gimnáziumba – azt mondták – csak akkor vesznek föl, ha édesapám belép a tsz-be. Így kényszerítették a belépésre. A tsz-ben birkapásztor volt. Fél évig tsz elnök is volt, de ez a munka nem neki való volt, nem bírta tovább fél évnél. Az iskolában atrocitás nem ért. Csak az volt furcsa, hogy mindig azt kérdezték, hogy Te otthon nem magyarul beszélsz? Az utcán igyekeztünk halkán beszélni, de nem bántottak bennünket szerb beszédünkért. Hétfévenként és a szünetekben én is segítettem a szüleimnek a földművelésben, és vigyáztam az állatokra. A gimnáziumban mindig kívülállónak éreztem magam. Nem bántott senki, csak a szerb barátnőmmel együtt ki voltunk közösítve. A szüleim nagyon szorgalmasak voltak. Hitel nélkül, az összegyűjtött pénzből felépítettek egy új házat 1975-ben. Testvérével ők vették az első kocsit a faluban. Felülmúlta azokat, akik szétszedték és elvitték az értékeinket. A rádiónk például a tanácsházára került. Hosszas hercehurca után kaptuk vissza. Később pályáztam egy állásra a belgrádi magyar nagykövetségen. Természetesen nem kaptam meg, mert egy volt kitelepített kulák gyermeke nem kaphatott ilyen állást. A rendszerváltozás utáni kárpótlás természetesen nem tehetette jóvá a családunk életében bekövetkezett szenvedéseket. A tsz-en kívül 6 hektár földünk maradt, ezt most a tsz műveli, és kapok érte 8000 Ft járadékot havonta.”¹⁰²

IX. Összegző gondolatok

A mondás szerint a történelmet mindig a győztesek írják. A második világháború utáni Magyarországon a kommunizmus béklyójába kötött nemzet is ehhez hasonlókat élt át. A Rákosi-diktatúrában kezdeményezett erőszakos átalakítási programok teljesen felborították a magyar gazdaság és társadalom korábbi állapotát. Ennek a programsorozatnak volt része a

Zeitler Ádám: Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

mezőgazdaság kollektivizálása és a gazdagparasztság likvidálása. A felfoghatatlan rombolás és a hallgatásra kényszerítés olyan feszültséget halmozott fel az emberekben, amely az 1956-os forradalomban tört a felszínre. Azonban egy nemzet erejét újra földbe tiporták, és a hallgatás rabláncja újra nyakunkban maradt. A Rákosi-korszak negatívumairól továbbra sem volt szabad beszélni, a feszültség ott lappangott a Kádár-korszakban is. Ez a kényszeredett hallgatás és a tabutémák kerülése végleges károkat okozott a magyar nép életfelfogásában és mentalitásában.

1989/1990-ben megtörtént a rendszerváltás, és ezek a témák kikerültek a némaság mélyéből. A mai történelemkutatás és a mai fiatalság feladata az, hogy ezeket a témákat kutassa, feltárja, hiszen élnek még azok az emberek, akikkel ezek a borzalmak megtörténtek. Ők számunkra a leghitelesebb források. Az általuk közölt információk pedig a legfontosabb értékek a következő generációk számára.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltárak Csongrád Megyei Levéltárának Makói Levéltára (továbbiakban: MNL CSML ML) Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának iratai 1950–1953.
- MNL CSML ML Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvei 1950-1953.
- MNL CSML ML, a Makói Járás Tanácsa Végrehajtó Bizottságának iratai 1950-1953.
- MNL CSML ML, a Makói Járás Tanácsa Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvei 1950-1953.
- Magyar Nemzeti Levéltárak Csongrád Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL CSML), a Szegedi Népbíróságon tárgyalta makói kulákügyek 1949-1951.

Sajtóforrások

Viharsarok

- 1952. január 12. Szabotáló kulák a bíróság előtt;
- 1952. április 13. Népgazdaságunk károsítói;
- 1952. július 18. Csanádpalota példát mutat;
- 1952. július 26. Olvasói levelek;
- 1952. augusztus 1. Nagyéri kulákok;
- 1952. augusztus 13. Hogyan férközött be a kulák a makói József Attila tsz-be;
- 1952. szeptember 19. Makó termelőszövetkezeti város;
- 1952. október 1. Szabotáló kulákok;
- 1952. október 4. Szabotáló kulákok;
- 1953. február 7. Óföldreákon kedvesebb a kulák, mint a dolgozó gyereke;
- 1953. március 14. Kizárták a kulákokat a makói Úttörő tsz-ből;
- 1953. október 4. Kulákok a makói Hunyadi tsz-ben.

História

- Berend T. Iván (1981): Utak és tévutak a gazdaságpolitikában Magyarországon az 1950-es években. *História*, III. évf. 3. sz. 8.
- Berend T. Iván (1984): Gazdaságpolitika – életszínvonal 1951-ben. *História*, VI. évf. 2. sz. 15.
- Izsák Lajos (2004): Nagy Imre kiigazítási kísérlete. *História*, XXVI. évf. 1. sz. 3.
- Pető Iván (1988): Gazdasági bürokrácia Magyarországon 1945 után. *História*, X. évf. 1. sz. 23.
- Szakács Sándor (1995): Mezőgazdaság és politika. *História*, XVII. évf. 4. sz. 22.
- Takács Péter (1987): Kulák-legendák. *História*, IX. évf. 5-6. sz. 47.

Zeitler Ádám: Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

- Varga Zsuzsanna (2006): A gazdagparasztság tönkretétele, kitelepítése. *História*, XXVIII. évf. 4. sz. 14.
- Varga Zsuzsanna: „Kulákpolitika”, 1948-1953. *História*, XXVIII. évf. 6-7. sz. 23.

Rubicon

- Ihász István: A tetten érhető manipuláció. 1993. *Rubicon*, XIV. évf. 7. sz. 27.
- Pető Iván: Egy rendszer átalakulásai. 1998. *Rubicon*, XIX. évf. 1. sz. 23.

Századok

- Orbán Sándor (1998): A paraszti szerveződés, érdekvédelem néhány problémája 1956-ban. *Századok*, 132. évf. 5. sz. 1089.
- Papp István (2002): A Begyűjtési Minisztérium az 1956-os forradalom idején és a begyűjtési rendszer felszámolása 1956-57-ben. *Századok*, 136. évf. 1. sz. 31.
- Szabó Bálint: Új szakasz az MDP politikájában 1953-1954. 1987. *Századok*, 121. évf. 1. sz. 211.
- Szűcs László (2000): Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. *Századok*, 134. évf. 6. sz. 1513.

Történelmi Szemle

- Baráth Magdolna (2008): a Politikai Rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 50. évf. 4. sz. 535.
- Izsák Lajos (1995): A Rákosi-rendszer. *Történelmi Szemle*, 37. évf. 1. sz. 52.

Honismeret

- Frankovics György (2007): Kuláksors a Szeged vidéki szerbek körében. *Honismeret*, 35. évf. 4. sz. 20.

Szóbeli források

- H. I., Makó
- T. D-né. G. K. J., Medgyesegyháza
- G. L., Kiszombor,
- Cs. I., Kiszombor
- F. J-né., Kiszombor
- B. I., Makó
- F. J., Ferencszállás
- V. D., Újszentiván
- V. Z., Szőreg

Felhasznált irodalom

- *60 év 1950-2010.* (2010) Emlékalbum a Hortobágyi Kényszermunkatáborok Áldozatainak emlékére. Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, Budapest.
- BALOGH Sándor – GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos – JAKAB Sándor – PRITZ Pál – ROMSICS Ignác (1986): *Magyarország a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 350-370.
- BALOGH Sándor – IZSÁK Lajos – GERGELY Jenő – FÖGLEIN Gizella (1988): *Magyarország története 1918-1975*. Egyetemi tankönyv, második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest: A gazdasági és kulturális építőmunka eredményei és problémái, 208-221.
- BIHARI Péter (1991): *A 20. század története fiataloknak*. Holnap Kiadó, Budapest.
- *Csongrád megye jogszolgáltatási szervei a polgári korban 1872-1949 I.* A Szegedi Törvényszék büntetőpereinek katalógusa. Összeállította: FARKAS Csaba. In: *A Csongrád Megyei Levéltár kiadványai. Segédletek XII.* Szeged, 2002.
- Dr. FORGÓ István (1976): *Tagosítás Makón (1949-1952)*. (A Makói Múzeum Füzetei 17.) Makó.

Zeitler Ádám: Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

- Dr. KOROM Mihály (szerk.) (1974): *Makó az első felszabadult magyar város. II. köt.* Kiadta: Makó Város Tanácsa VB Művelődési Osztálya. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Dr. Korom Mihály (szerk.) (1981): *Makó az első felszabadult magyar város. III. köt.* Kiadta: Makó Város Tanácsa VB Művelődési Osztálya. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 105-132.
- GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos (2000): *A huszadik század története.* (Magyar századok) Pannonica Kiadó, Budapest, 337-354.
- GYARMATI György (2011): *A Rákosi-korszak.* ÁBTL-Rubicon, Budapest, 183-197.
- *Hortobágyi kényszermunkatáborok 1950-1953.* (2010) Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, Budapest.
- HORVÁTH Csaba (1994): *Történelem „mindenkinek” III. köt. Az újkor és a legújabb kor (1849-1994)* Prezident Bt. Kiadó, Pécs, 240-246.
- KÖVESDY Zsuzsa – KOZMA László (2005): *Élned, halnod... Munkatáborok az 1956-os forradalomig.* Kairosz Kiadó, Budapest.
- *Magyarország története 1918 – 1975. Szöveggyűjtemény.* (1986) Összeállította: BALOGH Sándor és FÖGLEIN Gizella. Tankönyvkiadó, Budapest: Az 1952-1953. évi állami begyűjtésről. Az új begyűjtési rendszer sajátosságai, 227-231. p
- *Magyarország történeti kronológiája IV. kötet 1944-1970.* (1983) Második, javított kiadás. Főszerk.: BENDA Kálmán. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAROSVÁRI Attila (2008): *Kiszombor története I.* Kiszombor, 467-485.
- ROMSICS Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Sz. LUKÁCS Imre (1994): *Magyar gulág.* Bába és Társai Kiadó, Szeged.
- SZABÓ Bálint (1986): *Az „ötvenes évek”. Elmélet és politika a szocialista építés első időszakában Magyarországon 1948–1957.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- SZENTPÉTERI József (szerk.) (2001): *Magyarok a 20. században.* (Magyar kódex 6.) Kossuth Kiadó, Budapest, 69-71., 432.
- SZERENCSES Károly (1991): *Magyarország története a II. világháború után (1945–1975)* Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek sorozat. Sorozatszerk.: KERTÉSZ István. IKVA Kiadó, Budapest, 98-119.
- *Szöveggyűjtemény az 1945 utáni magyar történelem tanulásához.* (1990) Összeállította: JÓVÉRNÉ SZIRTES Ágota – SIPOS Péter. Kiadta: Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 115-130.
- TAMÁSI Mihály (szerk.) (1969): *Makó az első felszabadult magyar város.* Kiadta: Makó Város Tanácsa VB Művelődési Osztálya. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- VECSENYÉS János (2006): *Újszentiván története.* Társszerzők: FEKETE Lorándné VECSENYÉS Éva, KRUNITY Mihály, MIKLÓS Péter, VECSENYÉS István, VESZELINOV Dánielné. Szerk.: BLAZOVICH László. Kiadja Újszentiván Község Önkormányzata a Csongrád Megyei Levéltár közreműködésével, Szeged, 481-484.
- ZÁVADA Pál (1986): *Kulákprés.* Művelődéskutató Intézet, Budapest.

ÍROTT MELLÉKLETEK

1. sz. írott melléklet:

A felmérés adatlapja a kulákká nyilvánításhoz

A felmérésben a következő adatokat kellett feltüntetni:

1. sorszám, 2. név, 3. állandó lakhely, 4. foglakozás, 5. összes földterület (kh és négyszögöl), 6. ebből szántó, 7. kert és gyümölcsös, 8. szőlő, 9. egyéb, 10. összes földterület kataszteri tiszta jövedelme aranykoronában, 11. cséplőgép, elemi vagy gépi erővel meghajtott munkagéppel rendelkező ipari üzeme (malom stb.), kereskedése vagy vendéglátó üzeme volt-e vagy van-e, 12. volt-e 1949-ben mezőgazdasági fejlesztési járulék fizetésére

Zeitler Ádám: Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

kötelezve. 13. megjegyzés (ide kellett írni, ha kitelepítették, elköltözött vagy kulákhatar alatt van a listán).

2. sz. írott melléklet:

Kulákok száma a makói járás településein az 1950-es és az 1952-es felmérés alapján

Az 1950-es felmérés szerint Ambrózfalván 7, Apátfalván 82, Csanádon 54, Csanádalbertin 8, Csanádpalotán 68, Ferencszálláson 8, Földeákon 49, Királyhegyesen 8, Kiszomboron 35, Klárafalván 5, Kövegyen 3, Nagylakon 7, Nagymajláthon 7, Pitvaroson 7, Püspöktelelén 15 kulák volt. A járás települései közül Óföldeák község kuláklistája hiányzik.

Az 1952-es felmérés az alábbi helyzetet tükrözte: Ambrózfalván 9, Csanádon 144, Csanádalbertiben 16, Csanádpalotán 99, Ferencszálláson 8, Földeákon 67, Klárafalván 3, Királyhegyesen 17, Kiszomboron 47, Kövegyen 4, Nagylakon 2, Nagymajláthon 9, Óföldeákon 20, Pitvaroson 17, Püspöktelelén 15 fő minősült kuláknak.

3. sz. írott melléklet:

Cs. I. (73 éves) és felesége (Kiszombor) sorsáról

„A cséplőgéptől a beadásig.”

„14 kh földünk volt. A szüleim krumplit, gabonát termeltek. Volt tehén, meg 3 ló, meg ökrök. Önállóan műveltük a földet, segítségünk sosem volt. 1950-ben per indult édesanyám ellen, mert a sertésbeadást vásárolt sertésből teljesítette. 1000 Ft pénzbüntetést és 4 hónap börtönt kapott. Mindent elvittek, a kocsit, a lovakat, a szerszámokat, a bútorokat. Két szekrényt, két széket hagytak, a konyhaasztal helyére téglát hoztak be, és arra egy deszkát tettek, az lett a konyhaasztalunk.

Iskolában is rosszabb jegyet kaptam, mint ami járt. Közölték velem, csak annyit tanuljak, hogy ne bukjak meg, mert úgyse vesznek föl sehova. A parasztyerekek akkor már szakmát tanultak, de engem nem vettek föl sehova. 18 éves koromig itthon voltam, utána Budapestre mentem, hogy ne kelljen a tsz-ben dolgozni. Édesanyám bevitte a földet a tsz-be. A szerencse az volt, hogy korábbról ismertem egy Szerbiából áttelepült bérest, aki szintén Pesten lakott, így ő tudott nekem segíteni. Kezdetben nála laktam, majd miután elkezdtem a gyárban dolgozni, sikerült albérletet találnom. Kiszomboron még a sofőrtanfolyamot sem végezhettem el, azt is Pesten kellett. Mindig csak másodosztályú munkákat kaptam. Később kártérítést nem kaptam.”¹⁰³

A felesége visszaemlékezése: „A beszolgáltatás borzasztó volt. Tyúkunk volt, abból beadni nem okozott gondot, de a kacsát, meg a libát úgy kellett megvinnünk. Ha valaki egy disznót vágott, abból nem kellett beadni, de mi mindig két disznót vágunk. Oda kellett ingyen adni a zsírt. A galamboknak sem hagytak ételmezt. A cséplőgéptől egyenesen a magtárba kellett vinni a gabonát leadni. A cséplőgépnél adtak egy papírt, hogy mennyit kell beadni. Aztán, ha az kevés volt, még a padlást is lesöpörték.

Ha most oda mennének akárkihez, és elvinnék az autóját, elvinnék a bútorait, kirámolnának mindent, gondoljuk el, hogyan érezné magát. Ezt soha nem lehet elfelejteni.”¹⁰⁴

4. sz. írott melléklet:

F. J., 78 éves (Ferencszállás) nyilatkozata – Közgazdász, Ferencszállás volt polgármestere, Ferencszállás díszpolgára.

Nyilatkozata a szalagtelepülés gazdagparasztjainak jellemzőit foglalta össze. „A ferencszállási kulákok főleg búzát és kukoricát termeltek. A faluhoz tartozó földek területe igen kicsi, ezért a kulákok földjeinek jó része Deszkhez is átnyúlt. A faluban a gazdagparasztok voltak a legnagyobb munkaadók. A kulákok nevét a mai napig tanyák, dűlők elnevezése őrzi.”¹⁰⁵ Ez az utóbbi információ arra is utalhat, hogy a helyiek jó emlékezete őrzi a falu vezető rétegének emlékét.

5. sz. írott melléklet:

B I., 85 éves (Makó) gazdálkodó szóbeli közlése

Nagyapjám több helyen bírtak földet. Ezt az édesapja bővítette ki. Krumplit, hagymát, búzát, kukoricát, herét termeltek. Tanyájuk volt Királyhegyesen.¹⁰⁶ B. I.-nak is több helyen volt földje, lova, tehene, sok állata, gépei. A földje egy részét elvették, a többit bevitte a tsz-be. A Kádár-korszakban ott dolgozott, majd a rendszerváltáskor kapott az elvett földekért kárpótlást.

6. sz. írott melléklet:

H. I., 85 éves és felesége (Makó) emlékezése

„Egy réteg megfojtása.”

„A világháború után sokan úgy gondolták, hogy Magyarországon igazi demokrácia lesz. A tulajdonnal rendelkező kereskedő, kisiparos, nagyiparos, gazdálkodó réteg vette vállára az ország újjáépítését. A kommunisták pártja azonban a szovjetek támogatásával vezető szerepre jutott, és a tulajdonnal bíró embereket osztályidegeneknek nyilvánította. A kulák szót nem tudom elfogadni Magyarországon, földbirtokosokról van szó, akiket, mint önálló létfenntartókat az MDP nem irányíthatott. Ezért megkezdte likvidálásukat. A megvalósításhoz az egész országban össze kellett írni a tanyás parasztokat, akiket nem érdekelt a politika, csak a termelő munka, hiszen ebből éltek. A kommunisták ezt nem tudták elfogadni, ezért tönkre akarták tenni ezt a réteget. Ennek egyik módja az adóztatás volt. Teljesíthetetlen terheket róttak a gazdákra. Szinte havonta emelték az adókat és a beszolgáltatást. Borzasztó idők voltak.”¹⁰⁷

A feleség: „Ezt én magam is átéltem, hiszen édesapám révén én is osztályidegen voltam. Mifelénk nagyon jók voltak a földek, nem voltak kizsigerelve. A műtrágya káros hatását sikerült kiegyenlíteni a föld minőségével. A gazdagparaszt, aki tartott jószágot, sosem használt műtrágyát. Ilyen volt az én édesapám is. A termésátlag nem romlott ezen a környéken a föld minősége miatt.

A tanyát 24 óra alatt kellett elhagynunk, semmit nem vihettünk magunkkal. Édesapámnak volt gépe, végzettsége szerint géplakatos volt, fejlesztette tudását, kovács lett. Mikor el kellett hagyni a házunkat, két kocsival jöttek, és mindent összeszedtek. A fal mellett álltunk megszeppenve, az összes gazdasági felszerelést elvitték, még a padlást is kipucolták. Elvitték édesanyám varrógépét, a függő lámpáját és mindent, amit találtak. Ezt soha nem lehet elfelejteni, ezt nem lehet kitörölni az ember emlékezetéből!¹⁰⁸ A Rákosi-rendszerben, miután elvették mindenét, édesapja nagyon nehezen talált állás, végül a nagybányai bányában helyezkedett el, máshova nem vették fel, sok kuláktársával együtt. Itt tudta hasznosítani iparos végzettségét. Nagyon sokan éltek még így ekkor. Mindenkit tönkre tettek egészségileg, anyagilag, és megalázták őket erkölcsileg is, mert ez volt a parancs. Az ellenállókát elvitték éjjel, és kivitték őket a Szovjetunióba vagy a Hortobágyra internálták. Itt istállóba és ólakba helyezték el őket, embertelen körülmények közé.

Úgy emlékszem, a kulákcsaládok gyerekeit nem vehették föl iskolákba sem. Már középiskolába sem, nemhogy egyetemre. Sőt előre jelezték, hogy ne is jelentkezzenek, mert nem veszik föl. Sokan mentek iparos mellé tanoncnak, és sokan disszidáltak Jugoszlávia felé. Képtelenség megérteni, hogy ember az embertársával hogy bánhat így. Féltek, hogy ha nem teszik tönkre ezt az osztályt, akkor felülkerekedik.”¹⁰⁹

7. sz. melléklet:

V. D. (Újszentiván) élete az 1950-es években - 1992 óta 2 fiával gazdaságot működtet.

„Már nagyapámnak 100 kh földje volt, tulajdonát szétosztotta a fiai között, akik szintén gazdálkodtak. Édesapámnak, V. M.-nak¹¹⁰ sok állata volt: 2 ló, csikók, 2 tehén, borjú, disznók, 70 juh. Földje 40 kh. Iskolába jártam, mellette a gazdaságban is segítettem. A Rákosi-időszakban édesapám nem lett tsz-tag. Mindig zaklatták ezért. A behajtók lesöpörték a padlást. Búza nem lehetett egy szem felesleg sem. Mindig találtak valamit, amiért megbüntettek minket. Ha találtak egy fűszálat a padláson, az tűzveszélyes volt. A birka és a

disznó alatt nem lehetett trágya. Szerintük minden nap kellett volna trágyázni. Egyszer ezért meg is büntettek minket 3000 Ft-ra. A tehenet le kellett adni, hogy vehessünk búzát, hogy a beszolgáltatást teljesíteni tudjuk. A lovakat is a tsz-be kellett adni. Gép nem volt, de vetni kellett valahogy, ezért vettünk új lovakat. A lovak beadása után nem győzködték apámat többé. A falubeli P. L-t, akinek 4 hold földje volt és 9 holdat bérelt mellé¹¹¹, majdnem agyon verték, mert nem akarta adni a lovait. Bármikor elvihettek bennünket, mint más falubelieket, rokonokat, akiket Tiszaszentimrére, majd Ebesre vittek. Hozzánk is bejöttek a házba a nyomozók, egyik szobában bútorunk se volt már, csak krumpli. Nem tudtak már mit elvinni. A földeket elvették, csak 3 hold maradt, a többi a Felszabadulás Tsz-hez került. Édesapám, V. M., gazdasága elvesztése után a téglagyárban dolgozott, Szőregen.

Mi szerbek vagyunk, de abban az időszakban nem volt szabad szerbül beszélni. Középiskolába járhattam, de állandóan kaptam a „pofonokat”, mert szerb is vagyok, meg kulákgyerek is. Dolgozni sem engedtek. Bementem a hivatalba és hazudtam, hogy kapjak munkakönyvet. Felmentem Pestre, mert itt nem engedtek volna dolgozni, csak akkor, ha apám belép a tsz-be. Amikor Pestről hazajöttem, az 1960-as években – nem tehettem mást – én is a tsz tagja lettem. Brigádvezetőnek is megtettek, de még akkor is többször a szememre vetették, hogy mit akar itt egy kulák gyerek.

Kisebbségi megkülönböztetések is sújtottak bennünket, mert a kitelepített szerbeket nem engedték vissza a házukba, a magyarokat igen.¹¹² Nagybátyám, V. Gy.¹¹³ Magyarcsanádon jutott egy házhoz. Nem volt semmijük. Mindent elvettek tőlük is. Vittem nekik egy borjút, miután hazajöttünk, újra talpra álltunk. Az apám volt az első, aki kocsit vett a faluban. Rokonaim mindenkit felülmúltak szorgalomban.

Mikor visszakaptuk a földet, fejenként 300 aranykoronát ért. Az unokatestvéremmel megosztottuk a földet. Azóta 90 hektár földünk lett. Hárman dolgozunk a földön a két fiammal.”

ABSTRACT

Zeitler, Ádám

The fate of kulaks in Makó and environs in the light of primary and secondary sources between 1950 and 1953

The author of the paper has gathered together the suffering of the kulaks around Makó with scholarly precision from the beginning of the 1950s. A historical microcosm is presented on the pages of the study that many are familiar with in general but very few know in detail, the darkest period of the so-called “50s”. Following a proper review of agriculture policy during the Rákosi era, the author examines the situation of the kulaks on a national scale. Afterward, with the help of press and archive research and the use of the modern tools of oral history, he vividly explores the bitter fate of the wealthy farmers declared kulaks in the area around Makó and the great injustices they suffered.

JEGYZETEK

¹ Hortobágyi kényszermunkatáborok 1950-1953 (2010). Kiadta a Hortobágyi Kényszermunka-táborokba Elhurcoltak Egyesülete, Budapest, 9.

Zeitler Ádám: Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között

- ² Kulák: (or.) zsirosparaszt, orosz jelentése ököl. BAKÓS Ferenc (2006): *Idegen szavak és kifejezések kézisztára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 436.
- ³ BALOGH Sándor – GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos – JAKAB Sándor – PRITZ Pál – ROMSICS Ignác (1986): *Magyarország a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 360.
- ⁴ Dr. KOROM Mihály (szerk.) (1981). *Makó az első felszabadult magyar város*. III. kötet. Makó Város Tanácsa VB Művelődési Osztálya – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 107.
- ⁵ BALOGH – GERGELY – IZSÁK – JAKAB – PRITZ – ROMSICS (1986) 358.
- ⁶ VARGA Zsuzsanna (2006): „Kulákpolitika” 1948-53. *História, XXVIII. évf.* 6-7. sz. 20.
- ⁷ PETŐ Iván (1998): Egy rendszer változásai. *Rubicon, XIX. évf.* 1. sz. 23.
- ⁸ IZSÁK Lajos (1995): A Rákosi-rendszer (1948 ősze – 1956 nyara). *Történelmi Szemle, 37. évf.* 1. sz. 54.
- ⁹ SZAKÁCS Sándor (1995): Mezőgazdaság és politika. *História, XVII. évf.* 4. sz. 22.
- ¹⁰ IHÁSZ István (1993): A tetten érhető manipuláció. *Rubicon, IV. évf.* 7. sz. 27.
- ¹¹ GYARMATI György (2011): *A Rákosi-korszak*. ÁBTL–Rubicon, Budapest, 186.
- ¹² IZSÁK (1995) 56.
- ¹³ GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos (2000): *A huszadik század története* (Magyar századok). Pannonica Kiadó, Budapest, 339.
- ¹⁴ IZSÁK (1995) 59.
- ¹⁵ BEREND T. Iván (1981): Utak és tévutak a gazdaságpolitikában Magyarországon az 1950-es években. *História, III. évf.* 3. sz. 8.
- ¹⁶ *Magyarország Történelmi Kronológiája (MTK) IV. 1944-1970* (1983). Szerkesztő: GLATZ Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1048.
- ¹⁷ SZERENCSES Károly (1991): *Magyarország története a II. világháború után (1945-1975)*. Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek. IKVA Kiadó, Budapest, 98.
- ¹⁸ 133/1950. (máj. 7.) *Minisztertanácsi rendelet (MT) az önálló termelősövetkezetekről*; MTK IV. 1944–1970. (1983) 1055.
- ¹⁹ Uo. 1058. p
- ²⁰ Az Elnöki Tanács 1951. évi 10. sz. törvényerejű rendelete az 1951–52. évi állami begyűjtésekről. Uo. 1059.
- ²¹ 1951. június 17. Belügyminisztériumi közlemény. Uo. 1060.
- ²² PETŐ (1998) 24.
- ²³ MAROSVÁRI Attila (2008): *Kiszombor története I.* Kiszombor, 467.
- ²⁴ MT 1034/1953. sz. határozata, 1953. július 26. In: MTK IV. 1944–1970. (1983) 1069.
- ²⁵ IZSÁK (1995) 59.
- ²⁶ MT 1034/1953. sz. határozata 1953. július 26. In: MTK IV. 1944–1970. (1983) 1069.
- ²⁷ SZABÓ Bálint (1987): Új szakasz az MDP politikájában 1953–1954. *Századok, 121. évf.* 1. sz. 211.
- ²⁸ GERGELY – IZSÁK (2000) 339.
- ²⁹ IZSÁK Lajos (2004): Nagy Imre kiigazítási kísérlete. *História, XXVI. évf.* 1. sz. 3.
- ³⁰ BALOGH – GERGELY – IZSÁK – JAKAB – PRITZ – ROMSICS (1986) 358.
- ³¹ ORBÁN Sándor (1998): A paraszti szerveződés, érdekvédelem néhány problémája 1956-ban. *Századok, 132. évf.* 5. sz. 1089.
- ³² SZAKÁCS (1995) 22.
- ³³ VARGA (2006) 21.
- ³⁴ Szöveggyűjtemény az 1945 utáni magyar történelem tanulásához (1990). Összeállította: JÓVÉRNÉ SZIRTES Ágota – SIPOS Péter. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 118.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ Lásd: ÍM 4/B
- ³⁷ VARGA Zsuzsanna (2006/1): A gazdagparasztság tönkretétele, kitelepítése. *História, XXVIII. évf.* 4. sz. 15.
- ³⁸ VARGA (2006) 21.
- ³⁹ 60 év 1950-2010. Emlékalbum a Hortobágyi Kényszermunkatáborok Áldozatainak emlékére (2010). Kiadta a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, Budapest, 15.
- ⁴⁰ GYARMATI (2011) 186.
- ⁴¹ VARGA Zsuzsanna (2006/1) 16.
- ⁴² Dr. KOROM Mihály (szerk.) (1974): *Makó az első felszabadult magyar város*. II. köt. Makó Város Tanácsa VB Művelődési Osztálya – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 102.
- ⁴³ *Viharsarok*, 1952. január 12. Szabotáló kulák a bíróság előtt
- ⁴⁴ *Viharsarok*, 1952. április 13. Népgazdaságunk károsítói
- ⁴⁵ *Viharsarok*, 1952. július 18. Csanádpalota példát mutat
- ⁴⁶ *Viharsarok*, 1952. július 26. Olvasói levelek
- ⁴⁷ *Viharsarok*, 1952. augusztus 1. Nagyéri kulákok
- ⁴⁸ *Viharsarok*, 1952. augusztus 13. Hogyan férközött be a kulák a makói József Attila TSZ-be
- ⁴⁹ *Viharsarok*, 1952. szeptember 19. Makó termelősövetkezeti város
- ⁵⁰ *Viharsarok*, 1952. október 1. Szabotáló kulákok
- ⁵¹ *Viharsarok*, 1952. október 4. Szabotáló kulákok
- ⁵² *Viharsarok*, 1953. február 7. Óföldrővényen kedvezőbb a kulák, mint a dolgozó gyereke
- ⁵³ *Viharsarok*, 1953. március 14. Kizárták a kulákokat a makói Úttörő TSZ-ből
- ⁵⁴ *Viharsarok*, 1953. október 4. Kulákok a makói Hunyadi TSZ-ben
- ⁵⁵ TAKÁCS Péter (1987): Kuláklegendák. *História, IX. évf.* 5-6. sz. 47.

- ⁵⁶ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 1950. 1. doboz
- ⁵⁷ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 1950. 1. doboz
- ⁵⁸ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 6/1950.
- ⁵⁹ H. I. makói lakos szóbeli közlése alapján.
- ⁶⁰ F. J. ferencszállási lakos szóbeli közlése alapján.
- ⁶¹ F. J.-né kiszombori lakos szóbeli közlése alapján.
- ⁶² MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 1950. 2. doboz
- ⁶³ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai A-17/6/1951
- ⁶⁴ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 1952. 3. doboz
- ⁶⁵ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 38-5/1952
- ⁶⁶ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 0039/31-a/1952
- ⁶⁷ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 06-23/1952
- ⁶⁸ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 38/11/1952
- ⁶⁹ F. J., ferencszállási lakos szóbeli közlése alapján.
- ⁷⁰ F. J.-né, kiszombori lakos szóbeli közlése alapján.
- ⁷¹ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 0019/14/1953
- ⁷² MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 0019/14/le./1953
- ⁷³ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 0078/1-a/1953
- ⁷⁴ MNL CSML ML, Makó Járási Tanács Végrehajtó Bizottság VB iratai 0019/1953
- ⁷⁵ Urbancsok Zsolt, MNL CSML ML főlevéltáros igazgató szóbeli közlése alapján.
- ⁷⁶ KOROM (szerk.) (1981) 105.
- ⁷⁷ MNL CSML ML Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvei 115-3/1952
- ⁷⁸ MNL CSML ML Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvei 115-1/1-1/1953
- ⁷⁹ Idézi: KOROM (szerk.) (1981) 109.
- ⁸⁰ KOROM (szerk.) (1981) 109.
- ⁸¹ MNL CSML ML Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvei 115-132-1/1952
- ⁸² Uo.
- ⁸³ MNL CSML ML Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvei 520/55/1952
- ⁸⁴ KOROM (szerk.) (1981) 108.
- ⁸⁵ MNL CSML ML Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvei 520-51/2/1951
- ⁸⁶ KOROM (szerk.) (1981) 107.
- ⁸⁷ MNL CSML 25.9/b. Szegedi Megyei Bíróság büntetőperes iratai. NB 2445/1950. Nb. 883/49 Szeged
- ⁸⁸ MNL CSML 25.9/b. Szegedi Megyei Bíróság büntető peres iratai. B. IV. 2427./1950/ 3. sz.
- ⁸⁹ MNL CSML 25.9/b. Szegedi Megyei Bíróság büntetőperes iratai. N. bk. 935/1949/6. sz. B. IV. 2426/1950
- ⁹⁰ MNL CSML 25.9/b. Szegedi Megyei Bíróság büntetőperes iratai. B. IV. 6377/1950.
- ⁹¹ MNL CSML 25.9/b. Szegedi Megyei Bíróság büntetőperes iratai. B. IV. 2527/1950 N.bk. 75/1950/4. sz.
- ⁹² MNL CSML 25.9/b. Szegedi Megyei Bíróság büntetőperes iratai. B. IV. 2423/1950
- ⁹³ MNL CSML 25.9/b. Szegedi Megyei Bíróság büntetőperes iratai. B.IV. 3356/1950
- ⁹⁴ MNL CSML 25.9/b. Szegedi Megyei Bíróság büntetőperes iratai. B.IV. 4941/1950.
- ⁹⁵ Tiszaszentimrei 9-es tanya. 1950-ben létesített internáló tábor a Hortobágyon. Főleg Csongrád és Baranya megyéből kerültek ide családok. A tábor 120 családot fogadott be, és 9 tagú őrség őrizte. A családokat egy légtérben, a magtárban helyezték el. A tábort 1953 októberében zárták be. Forrás: *Hortobágyi kényszermunkatáborok 1950-1953.* (2010) Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete. Budapest, 19.
- ⁹⁶ G. L.-né, kiszombori lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ⁹⁷ Csöves kukorica tárolására szolgáló jól szellőző épület (góré).
- ⁹⁸ G. L., kiszombori lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ⁹⁹ T. D.-né G. K. J., medgyesegyházi lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ¹⁰⁰ Az ebesi tábor a 12 hortobágyi tábor egyike. 1951 és 1953 között állt fent. Kezdetben Zala, Vas és Somogy megyéből érkeztek ide családok. A második szerelvény Szeged környékéről érkezett. A tábor befogadóképessége 1070 fő volt. A felosztás után az épületeket porig rombolták. In: Hortobágyi kényszermunkatáborok 1950-1953. (2010) Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, Budapest.
- ¹⁰¹ Minisztertanács 1034/1953. sz. határozata az internálás és az 1951-ben elrendelt kitelepítés megszüntetéséről. In: *MTK IV. 1944-1970.* (1983) 1069.
- ¹⁰² V. Z., szőregi alatti lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ¹⁰³ Cs. I., kiszombori lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ¹⁰⁴ Cs. I.-né, kiszombori lakos szóbeli közlése alapján.
- ¹⁰⁵ F. J., ferencszállási lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ¹⁰⁶ B. I., makói lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ¹⁰⁷ H. I., makói lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ¹⁰⁸ H. I.-né, makói lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ¹⁰⁹ H. I.-né, makói lakos szóbeli adatközlése alapján.
- ¹¹⁰ Kulákok Újszentiván községben. 12. sz. In: VECSENYÉS János (2006): Újszentiván története. Szerk.: BLAZOVICH László. Kiadja Újszentiván Község Önkormányzata a Csongrád Megyei Levéltár közreműködésével. Szeged, 481.

¹¹¹ Uo.: 27. ssz.

¹¹² V. D., újszentiváni lakos szóbeli adatközlése alapján.

¹¹³ Kulákok Újszentiván községben. 14. ssz. In: VECSENYÉS János (2006): Újszentiván története. Szerk.: BLAZOVICH László. Kiadja Újszentiván Község Önkormányzata a Csongrád Megyei Levéltár közreműködésével. Szeged, 481.